

Misija Tome Jančkovića u inozemstvu 1943. godine¹

Dr Tomo Jančković bio je istaknuti član vodstva HSS. Na parlamentarnim izborima 1938. izabran je za narodnog zastupnika na listi te stranke. U Zagrebu je imao odvjetačku kancelariju. U više navrata branio je pred sudom i komuniste.² U travanjskom ratu 1941. bio je mobiliziran (u činu kapetana), i, po vlastitoj izjavi, nije zatražio da bude izuzet od mobilizacije, na što je, kao narodni zastupnik, imao pravo. U Zagreb se vratio 10. travnja 1941. Tri dana kasnije dvojica ustaških agenata uhapsili su ga. Zajedno s njim bili su uhapšeni narodni zastupnik HSS iz Osijeka Žiga Schol, te urednik *Hrvatskog dnevnika* Ilija Jakovljević i neki Jevreji. U zatvoru je ostao tri dana, nakon čega je, bez saslušanja, bio oslobođen. Tada su oslobođeni i članovi vodstva HSS ing. A. Košutić, Lj. Tomašić i dr. Nakon izlaska iz zatvora Jančković, kako sam navodi, nije izlazio iz kuće da bi izbjegao neugodne susrete s ustašama.³

Tridesetog srpnja 1941, Jančković je otputovao u Crikvenicu, koja je bila u talijanskoj okupacijskoj zoni. Smjestio se u vili industrijalca Đure Predovića, iz Zagreba, koji mu se i sam pridružio.⁴ U Crikvenici je odmah stupio u dodir s istaknutim funkcionarima HSS, ing. N. Brozinom, F. Borićem, A. Vrkljanom i dr. Uspostavio je dodir i s talijanskim oficirom Espositom. Oko sredine kolovoza 1941. posjetila su ga dvojica talijanskih

¹ Ovo je dio većeg rada pod naslovom: »Iz britanske politike prema Hrvatskoj seljačkoj stranci potkraj 1943. i na početku 1944. godine«, koji će biti tiskan u Zborniku X Historijskog zavoda Istraživačkog centra Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.

² Šime Balen, koji će u ljeto 1941. po nalogu R. Končara razgovarati s Jančkovićem, piše o njemu: »Znao sam da je uvjereni demokrat, lijevi demokrat i antifašist, odlučan protivnik ustaša i frankovluka, iskreni pobornik suradnje sa srpskim opozicionim strankama, posebno sa Samostalnom demokratskom strankom, koja je još uvijek zajedno sa HSS-om tvorila Seljačko-demokratsku koaliciju. Nije baš zazirao ni od komunizma, iako je smatrao da on još nije za nas, ali je mnoge komuniste branio u raznim sudskim procesima i intervenirao na policiji za njih. Vrata njegove kancelarije – koju je vodio zajedno s drugim poznatim zagrebačkim antifašistom, drom Božom Aleksandrom – bila su uvijek otvorena svim naprednim ljudima. Ovamo su dolazili i Adžija i Cesarec, i Krleža i Galogaža, i Iveković i Prica, i Franekić i Rubčić, pa čak i Kraš, iako ne znam jesu li oni znali tko je on« (Š. Balen, *Od Zagreba do Crikvenice – Iz »Ratnih zapisa i zapamćenja«, neobjavljeni rukopis, 56–57. Zahvaljujem drugu Balenu što mi je omogućio korištenje ovog rukopisa).*

³ Te podatke Jančković je dao kasnije kad su ga u Bariju saslušavali Britanci (Public Record Office, Foreign Office – dalje samo FO. – FO 536, f. 11). U ovom dokumentu rezimirani su podaci o Jančkovićevoj aktivnosti od 1941. do njegova odlaska u Bari. Na taj dokument više ćemo se puta pozivati.

⁴ Inače, u Crikvenici i na okolnom području nastanio se veći broj pojedinaca nakon uspostave NDH, tražeći tu sklonište od ustaškog režima.

oficira, od kojih je jedan bio poručnik Hočevar, Slovenac, kao prevodilac. Izjavili su mu da je optužen kao komunist. Jančiković je to nazvao besmislicom i uputio ih na nadbiskupa Stepinca. Narednog dana posjetio je Esposito i s njim imao prijateljski razgovor.⁵

U to vrijeme s Jančikovićem su u dodir došli i predstavnici NOP-a. Sam Jančiković o tome daje ovu verziju: Dr Ivan Sobol⁶ izjavio mu je da s njim želi razgovarati čovjek iz Zagreba. Jančiković je na razgovor išao s drom Frankom Winterom, odvjetnikom iz Bjelovara, koji je također živio u Crikvenici. Nepoznati čovjek, kako ga označava Jančiković, predstavio se kao član Okružnog komiteta za Primorje⁷ i izjavio da dolazi od Jančikovićeve prijatelja Ante Dobrile. Kad se Jančiković o tome savjetovao s Dobrilom, ovaj mu je savjetovao da sa strancem nema posla.⁸

U to vrijeme, kako u svojim sjećanjima navodi Šime Balen, on je u Crikvenici razgovarao s Jančikovićem.⁹ Taj zadatak Balen je dobio od Rade Končara, koji mu je dao direktivu da s Jančikovićem razgovara »u svojoj dosadašnjoj ulozi 'lijevog HSS-ovca' i prići mu s općih hrvatskih nacionalnih, demokratskih, antifašističkih pozicija«. Nakon dolaska u Crikvenicu (gdje je imao sestru), Balen je stupio u vezu s A. Dobrilom, poznanikom iz robijaških dana, u kojega je imao puno povjerenje. »Čim sam se sastao s njim, u njegovoj kući na obali«, piše Balen, »upitao sam ga za dra Jančikovića. Odgovorio mi je da Jančiković živi povučeno, ali da ga ponekad posjeti i da će rado posredovati kod njega da me što prije primi. Upoznao me je, da je već i sam govorio s njim o potrebi organiziranog otpora okupatoru i ustašama, ali da Jančiković odlučno odbija i svaku pomisao na to.

— Za razliku od onih HSS-ovaca koji su prihvatili Mačekov poziv da se 'pokoravaju vlastima' — rekao mi je Dobrila — Jančiković je odlučno protiv toga. Ali je isto tako i protiv organiziranja svakog otpora ustašama i okupatorima, jer ne vjeruje u njegov uspjeh. Njegova je osnovna parola: 'Treba izdržati, dok saveznici ne riješe stvar'.«

U Crikvenici je Balen naišao na Josipa Đerđu, također poznanika iz robijaških dana. Balenu je bilo poznato da Đerđa ima zadatak od Centralnog

⁵ Kao bilj. 3.

⁶ U spomenutom britanskom dokumentu (kao bilj. 3) stoji dr Sobor (ubijen od Talijana), što se, vjerojatno, odnosi na dra Sobola, kojega su u prosincu 1941. ubili Talijani.

⁷ U dokumentu stoji »of the executive Committee for the Primorje«.

⁸ Kao bilj. 3. Jančiković je Britancima izjavio da je Dobrila kasnije postao glavni komunistički predstavnik za Crikvenicu, sa zadatkom da se penetrira u HSS.

⁹ Na ovom mjestu postoji neslaganje u datumima. Jančiković je, prema njegovim podacima, u Crikvenicu otputovao 30. srpnja, a za svoj razgovor sa spomenutim predstavnikom KP ne navodi točan datum, nego samo spominje mjesec kolovoz. Točan datum ne navodi ni Balen, ali bi po slijedu događaja to trebalo biti oko sredine srpnja, što se ne slaže s Jančikovićevim podatkom o vremenu njegova odlaska u Crikvenicu. U jednom kasnijem dokumentu GOC-a (Glavnog obavještajnog centra) Hrvatske navodi se da je Jančiković u Crikvenicu došao još u svibnju 1941, što, prema svemu sudeći, nije točno. U istom se izvještaju navodi da je u kolovozu 1941. u Selce došao dr Svetozar Rittig, koji je tu kupio vilu i tu stalno boravio. U Novom se nalazio Pavle Ostović, te Heinzl Barica, supruga bivšega zagrebačkog gradonačelnika V. Heinzela, koja se u ožujku 1943. preselila u Crikvenicu (Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske — dalje IHRPH — OS — Obavještajna služba — 1/52, GOC Hrvatske, bez datuma, oko sredine 1943).

komiteta KP Hrvatske da uredi neke poslove u vezi s Okružnim komitetom za Hrvatsko primorje, ali je od Đerđe saznao kako ima i zadatak da razgovara s Jančikovićem, kao komunist i u ime KP, koji mu je zadatak dao Andrija Hebrang. Balen je Đerđu upoznao s tim da po Končarevom nalogu treba razgovarati s Jančikovićem. Đerđa, koji se na robiji istakao odlučnom borbom protiv »petkovićevaca«, bio je iznenađen kad mu je Balen izjavio da će s Jančikovićem stupiti u dodir preko Dobrile.¹⁰ No, Balen ga je uvjerio da u Dobrilu treba imati puno povjerenje.

Balen se od ranije poznao s Jančikovićem. O tome on piše: »Moje poznanstvo s Jančikovićem počelo je po mom izlasku s robije, kada sam, odlukom Partije, određen za rad u HSS-u. Tu sam vrlo brzo uočio dinamičnu pojavu dra Tomice Jančikovića, njegovu dosljednu borbu protiv desnice u stranci (zajedno s grupom mladih narodnih zastupnika) da se u stranku vrati široki demokratski duh Stjepana Radića. Lako sam mu se približio i kao bivši hrvatski robijaš i kao novinar, jer sam u novinama rado pisao o njegovim istupima i akcijama.« Jančiković je, prema Balenovoj ocjeni, »osobno bio prijateljski raspoložen prema Sovjetskom Savezu«, ali je »preferirao zapadne demokracije«. Kad je saslušao Balenove argumente (zalaganje za aktivni otpor), reagirao je: »Ni-šta, dragi Šime. Niii-šta. Apsolutno niii-šta — govorio je energično, sve energičnije, u crescendo. Onda se svladao, pribrao, i gotovo mirnim glasom dodao: Barem za sada,« navodeći za takav stav svoje argumente. Glavni smisao Jančikovićevih gledišta Balen je opisao u ovom pasusu: »Jugoslavije više nema.¹¹ Ona je, na žalost, razbijena. — Naglasio je i čak ponovio ono *na žalost*, a inzistirajući na tome da je to činjenica o kojoj se mora voditi računa, te je pitanje hoće li više ikada biti obnovljena, a ako i bude, pitanje je u kakvu će opsegu i obliku to biti. Zato misli da je besmisleno o tome govoriti . . . A što se tiče hrvatskog naroda — nastavio je — on je malen i naprosto nemoćan da išta uradi priklješten između ova dva fašistička diva koji su ga među sobom podijelili i tako pritisli da jedva diše . . . — Zato — rekao je doslovno — kao što sam već u početku našega razgovora kazao, hrvatski se narod za sada mora prilagoditi situaciji u kojoj se našao, naoko se pomiriti sa postojećim stanjem, štedjeti svoje snage i prikupljati ih da budu spremne za akciju u odgovarajući čas. To je jedino realna, jedino razumna politika. A sve drugo je pustolovina koja bi ga mogla skupo koštati, i da znate — podiže glas — svatko tko bilo što poduzme u tom pravcu, preuzima na sebe strašnu odgovornost pred poviješću! Odgovornost, čujete li?«

Balenova misija kod Jančikovića završila je bez uspjeha.¹²

Spomenuti Jančikovićev navod o pokušajima da se s njim stupi u vezu u ime KP očevidno se ne odnosi na Balenova razgovor s njim. Za njega Balen nije bio nepoznata osoba, a nema posebnog razloga da bi pred Bri-

¹⁰ Balen navodi da je Dobrila bio osuđen na 10 godina robije, kao »hrvatski nacionalni revolucionar«. Na robiji se upoznao s komunističkom literaturom i postao komunist. U vrijeme raščišćavanja s Petkom Miletićem izbačen je iz KP kao »petkovićevac«. Kasnije se korigirao.

¹¹ Balen prethodno spominje da je namjerno spomenuo Jugoslaviju, »jer sam znao da je Jančiković iskreni pobornik zajedničkog života jugoslavenskih naroda«.

¹² Balen, n. dj., 4–8, 48–50, 56–66. Balen navodi da je s Jančikovićem razgovarao u hotelu »Ivančić«.

tancima krio njegovo ime. Uostalom, Balen s njim i nije stupio u doticaj u ime KP, nego, kao što je navedeno, kao »lijevi HSS-ovac«. To bi se moglo odnositi ili na Đerđu ili nekoga drugog tko je s Jančikovićem želio stupiti u dodir.

Potkraj kolovoza 1941, navodi Jančiković, kotarski predstojnik informirao ga je da ministar unutrašnjih poslova NDH želi da se vrati u Zagreb, što je on i učinio. Nakon dolaska u Zagreb, ponovo je uhapšen. U zatvoru je našao članove vodstva HSS Košutića, Tomašića, Kemfelju, Findrlika i dr. Jančikoviću i Tomašiću rečeno je da će njih dvojica biti zadržani kao taoci. Nakon nekoliko dana bili su oslobođeni i Jančiković je odmah otputovao u Crikvenicu. Tu je održavao kontakte s ing. Brozinom i F. Borićem. Od supruge iz Zagreba, 9. listopada, dobio je pismo u kome mu je savjetovano da ne dolazi u Zagreb. Kasnije je saznao da su toga dana uhapšeni Maček, Tomašić i Jakovljević, a on, Jančiković, bio je četvrti na listi. Nakon što je Tomašić bio pušten iz zatvora, Jančiković je s njim bio u neprestanoj vezi. Tri do četiri puta mjesečno, kurir iz Crikvenice putovao je za Zagreb. Pretežno su putovali dr Josip Vizner, odvjetnik iz Zagreba, i Borić, koji je bio odgovoran za te aranžmane. U prosincu 1941, Jančiković se preselio u vilu dra Viznera, u Sv. Jeleni, 6 km od Crikvenice. U toku siječnja i veljače 1942, navodi Jančiković, nije imao veće aktivnosti, osim sastanaka s Borićem, kojima je glavna svrha bila da se održi moral naroda. Kad je u veljači 1942. sazvan Hrvatski sabor, iz Zagreba je dobio uputu da članovi HSS ne treba da idu u Sabor. Uostalom, ističe Jančiković, on je ionako bio izuzet kao »nedostojan hrvatske države«. Prema podacima koje je dao Britancima, Jančiković je napisao nekoliko letaka protiv ustaša. Letke je umnožio upravitelj škole Franjo Šignjar (u 150–200 primjeraka), a distribuirao ih je Borić. U travnju ili svibnju 1942, iz Zagreba su mu doputovali supruga i djeca. Putne isprave osigurao im je Željko Djivanović, kotarski predstojnik Crikvenice, inače član HSS.¹³ U svibnju 1942, Jančiković je dobio nalog od stranačkog vodstva iz Zagreba da ispita prilike u srednjoj Dalmaciji, te da u Dubrovniku održi konferenciju lojalnih zastupnika HSS.¹⁴ Posredovanjem Djivanovića, od talijanskih vlasti dobio je propusnicu »nula osts« (nema smetnje). Jančiković je najprije (15. VI 1942) otputovao u Ogulin. Tu se sastao sa zastupnikom HSS prof. Grgom Ećimovićem.¹⁵ Jančiković se zanimao koliko su ustaše pobili Srba i tko je odgovoran za masakre. Nadalje ga je zanimala snaga ustaša, četnika, partizana i njihovih sljedbenika. U Ogulinu se zadržao dva dana i nakon toga je vlakom produžio u Knin. Tu se sastao s Josipom Ćurkom. Dva dana kasnije, vlakom je nastavio put u Split, gdje se sastao sa zastupnicima HSS Petrom Mladineom, drom Jakovom Grgurićem i Markom Sutonom, te Šimom Poduje. Prema Jančikoviću, jedan od ciljeva njegove posjete Splitu bio je da Meštrovićevu suprugu nastoji nagovoriti da Meštrović otputuje u inozemstvo, gdje bi za hrvatsku stvar bio korisniji, ali u tome nije uspio. U Makarskoj se sastao s gradonačelnikom Jurom Jurišićem. U Trpnju, na Pelješcu, susreo se osobnim prijateljem Vlahom Be-

¹³ Kao bilj. 3.

¹⁴ U »Slobodnoj plovidbi« u Dubrovniku Jančiković je imao dionice.

¹⁵ Ećimovića su zlostavljali ustaše, nakon čega je postao invalid.

govićem, te članom HSS drom Ivom Belinom. Iz Trpnja je otputovao u Dubrovnik, gdje se smjestio kod Vlade Svilokosa, lučkog kapetana, čija je supruga bila sestra dra Belina. U Dubrovniku se Jančiković sastao s prof. Mišetićem, drom Mihom Škvrcom, drom Nikom Bjelovučićem (koji je došao iz Metkovića) i s prof. Kolumbićem.

Iz Dubrovnika se Jančiković vratio brodom u Split, a zatim prosljedio vlakom do Knina, gdje se ponovo sastao s Ćurkom. Tu je susreo i ing. Batušića, preko koga je poslao izvještaj dru Vizneru. U Gospiću se sastao sa simpatizerom HSS Skopalom. U Ogulinu je od Ećimovića saznao da su ga tražili ustaše.

U Crikvenicu se Jančiković vratio 30. VI 1942. O svom putu poslao je u Zagreb izvještaj, u kome je istakao da su partizani u srednjoj Dalmaciji, uglavnom u Splitu, vrlo jaki i da su njihova organizacija, propaganda i dr. vrlo dobri. U izvještaju je naglasio da partizani vrše jak pritisak na vodeće ličnosti HSS-a. Za četnike je istakao da oni otvoreno surađuju s Talijanima i zahtijevaju masakr Hrvata. Spomenuo je da iskorištavanje Mihailovića, kako to čini BBC, nema nikakve veze sa stvarnošću. Izvještaj je u Zagreb donio Djivanović. Iz Zagreba je Jančikoviću odgovoreno da je koalicija s partizanima preuranjena.¹⁶

U jesen 1942, kako navodi Jančiković, preko dra Wintera partizani su mu poslali poruku.¹⁷ Nuđen mu je visoki položaj i pozvan je u Bihać, ali je on to otklonio. Jančiković navodi da mu je, također, bilo upućeno i nekoliko pismenih zahtjeva, ali ih je on odmah uništio.¹⁸

U to vrijeme CK KP Hrvatske upozoravao je na aktiviranje građanskih grupacija i potrebu odlučnije borbe protiv njih. Potkraj prosinca 1942, CK je Pokrajinskom komitetu Dalmacije javljao: »Aktiviziranje reakcionarnih političara iz raznih stranaka ne pojavljuje se samo kod vas, nego i u svim ostalim krajevima Hrvatske. Naročito su aktivni reakcionarni vođe HSS-a s Mačekom na čelu. Od njihove aktivnosti prijeti velika opasnost. U cilju suzbijanja te opasnosti treba mobilizirati partijske i sve masovne organizacije. Da bi se to uspješnije vršilo, sutra će izaći naša brošura o politici vodstva HSS-a, u kojoj je analizirana njihova politika prije napada fašističkih okupatora na našu zemlju, kod njihovog napada i dolaska ustaša na vlast, kao i njihova neprijateljska i saboterska uloga prema narodno-oslobodilačkoj borbi. Ta će vam brošura u velikoj mjeri pomoći i poslužiti za raskrinkavanje saboterske i izdajničke politike vodstva HSS-a.«¹⁹ Ova je brošura svakako značajno utjecala na način kako su kadrovi na terenu promatrali i ocjenjivali HSS. To, dakako, vrijedi i za kadrove na području Crikvenice.

¹⁶ Kao bilj. 3. Jančiković je Britancima izjavio da je u kolovozu 1942. počeo izdavati *Politički vjesnik*, koji je umnožavao učitelj Šignjar.

¹⁷ U spomenutom britanskom izvještaju (kao bilj. 3) ne navodi se točno vrijeme kad mu je poruka poslana, ali se prema događajima vidi da je to bila jesen 1942.

¹⁸ Kao bilj. 3. Ne vidi se je li se to odnosi na isto vrijeme kad mu je poslana poruka preko Wintera.

¹⁹ IHRPH, KP-17/660, 23. XII 1942. Nisam imao pri ruci spomenutu brošuru te nisam mogao provjeriti je li u njoj napadnut i Jančiković. Spominjući poziv i njegovo odbijanje da dođe u Bihać, Jančiković dalje navodi da su partizani u isto vrijeme počeli pisati protiv Mačeka, te je on, preko Wintera, uputio protest dru Pavlu Gregoriću. (Ovo bi se moglo odnositi na spomenutu brošuru.)

Potkraj siječnja 1943, u jednom izvještaju POC-a (Pomoćnog obavještaj-noga centra) za Hrvatsko primorje i Istru stajalo je: »U zadnje vrijeme se marljivo radi na organizaciji bijele garde u Crikvenici. Glavni ka-ponje jesu gos. Franjo Borić te njegov komandujući Dr. Jančiković. Isti izjavljuje da mu je borba partizana simpatična ali opasna i da je on pri-staša miroljubive politike.«²⁰

Oko sredine ožujka 1943, Agitprop Okružnog komiteta KPH za Hrvatsko primorje pisao je: »[...] pregledavajući svoje ranije dopise uvidjeli smo da je sada pot[puno] izostalo obavještenje o kretanju i radu Jančikovića, Bo-rića i kompanije [što ?] je u ovim momentima od najvećeg značenja. Eto upravo saznajemo da je ovih dana u C[rikvenici] boravila delegacija čet-ničkih oficira na čelu sa zloglasnim majorom Belajcem [Slavko Bjelajac]. Vodili su pregovore s Talijanima i Jančikovićem (naravno odvojeno). S nji-ma da je bio i sreski načelnik iz Otočca čije ime ne znamo a bilo bi veoma važno doznati ga. Saradnik iz Sv. Jelene²¹ je ranije slao prilično iscrpne izvještaje o tome, kada, gdje i u čijem prisustvu su se sastajali izdajnici HSS. Svakako bi trebalo opet dobiti saradnika koji će to raditi, jer je stvar najhitnija i neobično važna. Osobitu pažnju treba posvetiti HSS-u koji je razvio veliku djelatnost u našim krajevima. Da bi ih mogli pred našim narodom i pred čitavim svijetom raskrinkati potrebno je da znamo konkretne primjere njihova izdajstva, tj. što rade, što govore, s kime se sastaju, s kime održavaju vezu itd.«²²

O Bjelajcu, koji je bio četnički komandant u Otočcu i više puta navraćao u Crikvenicu radi pregovora s Talijanima, Jančiković je govorio i Britan-cima. Izjavio je kako mu je ponudu da se sastane s Bjelajcem ili Grđićem dao Djivanović, ali je on to odbio.²³

²⁰ IHRPH, OS-3/170, 29. I 1943.

²¹ Tu je, kao što je navedeno, od prosinca 1941. boravio Jančiković.

²² IHRPH, KP-282/1767, 19. III 1943, Drugu Aci(A).

U jednom drugom obavještajnom izvještaju potkraj ožujka 1943. stoji: »Točne infor-macije o radu HSS-a ne možemo poslati, jer oni rade oprezno, samo se vide konture njihovog rada za koga znamo da je protiv nas. O svakom njihovom radu bićete oba-vješteni« (IHRPH, OS-3/212, izvještaj obavještajne službe iz Crikvenice, potpis Arlov, 27. III 1943).

Oko sredine kolovoza 1943, Vrkljan je izjavio da su »pred godinu i po« k njemu do-lazili četnički prvaci na čelu s D. Jevđevićem, dok su boravili u Opatiji, »i snubili me za jednu akciju protiv prodiranja komunizma u naše krajeve. Ja sam bio upozoren po dr. Jančikoviću, da ću biti snubljen i da kategorički to odbijem. Takve sam direktive dao i svojim ljudima, kao na pr. Šariniću« (Isto, OS-3/190, MOC – Mjesni obavještajni centar – Sušak, POC-u za Hrvatsko primorje i Istru, 11. VII 1943).

²³ Kao bilj. 3.

Jančiković na istom mjestu navodi da mu je Djivanović, u veljači ili ožujku 1943, iz-javio kako ga je Bjelajac informirao da su četnici zarobili dvojicu partizanskih ofi-cira, koji su navodno izjavili da je postojao partizanski plan da se ubiju Borić i Jan-čiković. Bjelajac je tada ponovo izrazio želju da se sastane s Jančikovićem, što je ovaj odbio. Jančiković je kasnije nastojao otkriti o kojim je partizanskim oficirima riječ i gdje su bili zarobljeni, ali u tome nije uspio. Britancima je izjavio kako smatra da je cijela ta priča bila izmišljena. Četnici su, izjavio je dalje, protiv njega vodili kampanju i optuživali ga da je ustaša.

U jednom izvještaju iz sredine srpnja 1943. navodi se: »Danas je opet došlo do kon-takta sa kotarskim predstojnikom iz Crkvenice Djivanovićem i četničkom komandom. On je u istom kontaktu sa četnicima i osim toga 'ideološki' Londonac. On tvrdi da je sa strane Belajca u nekoliko navrata pokušao kontakt sa Jančikovićem, kao pretstav-

Jedan od suradnika NOP-a u Crikvenici, koji je često izvještavao o prilikama u redovima HSS, nije se slagao s politikom koja je vođena u odnosu na Jančikovića.²⁴ U jednom izvještaju on je pisao: »U zadnje vrijeme bilo je ponovo više ličnih napadaja na Janka.²⁵ Smatra se da ti napadaji ne služe nikakvoj korisnoj stvari odnosno baš obratno i to iz ovih razloga:

1) Podaci sadržani u tim napadajima o nekom šurovanju s talijanskim oficirima *nisu istiniti*.

2) Od Probude²⁶ se primjerice napada Janko, koji baš sa svoje strane protivno od onoga, što se u napadajima tvrdi pa čak i dosada unatoč napadajima stoji na stanovištu, da Probuda treba pomoći narodno-oslobodilačku borbu, a sam lično sa svoje strane to i čini makar u vidu skromne materijalne pomoći. Što on dosada nije uspio, da to i stranka ne čini leži jednim dijelom krivnja u samim tim napadajima, jer oni služe onima, koji se protive, kao argument, da kod takvog stanja stvari nema smisla podupirati one, koji neopravdano napadaju.

3) Preko napadnutog Janka mogu se doći [sic!] do dragocjenih podataka o stranačkom kretanju i političkom kretanju u inozemstvu, što se ovakvim napadajima onemogućuje.«

Iz izvještaja se dalje vidi da su se u to vrijeme s Jančikovićem u ime NOP-a vodili pregovori. »Pajo« naime u svom izvještaju nastavlja: »4) Sa napadanim Jankom se vode neki razgovori o eventualnoj suradnji kako si on zamišlja o suradnji cijele Probude sa NOP-om. Na posljednju njegovu poruku nema nikakva odgovora a neposredno na nju počeli su uslijedivati napadaji. Sam on smatra to neozbiljnim. U čudu je, što da odgovori forumu koji ga je ovlastio na te razgovore i pomalo si formira mišljenje, ne bi li saopćio da je kolaboracija nemoguća.

Postavlja se pitanje, da li je to baš efekat, koji se želi postići i nije li vjerojatno da će u tom slučaju Probuda tražiti saveznika u drugim taborima, te neće li tako ona umjesto da posluži kao jedna karika ostvarenju radničko-seljačkog fronta, poslužiti kao kočnica i kao zadnja rezerva starih vlastodržaca (za to oni uostalom imaju sve preduvjete).

Smatram da o tome ipak treba voditi računa kao i o tome da se tu radi o napadajima na jednog predstavnika Probude, koji barem želi i nastoji a koji je lično (možda pogrešno) uvjeren, da je moguće stvoriti valjanu kolaboraciju. Smatram svakako da to nije lokalna stvar odnosno nije lokalnog značenja, jer se već ocrtavaju obrisi posljedica tih napadaja na opću orijentaciju Probude. Smatram da se nema namjera napustiti čitavu Probudu onakvom, kakva će ostati i koliko će ostati kompaktna makar osjet-

nikom HSS, koji nije uspio« (IHRPH, KP-25/1404, ROC za južni dio Hrvatskog primorja, POC-u za Hrvatsko primorje, Gorski kotar i Istru, 19. VII 1943, izvještaj »Ujka«, 15. VII 1943).

²⁴ Nisam mogao ustanoviti o kojem je suradniku NOP-a riječ. On je svoje izvještaje potpisivao pseudonimom »Pajo«. Iz sadržaja izvještaja vidi se da je morao biti netko blizak samom Jančikoviću ili njegovoj bližjoj okolini. Inače, Jančiković je imao bliske odnose s drom Winterom, a u čestom kontaktu bio je i s D. Desputom (stanovali u susjednim dvorištima).

²⁵ Riječ je o dru Jančikoviću.

²⁶ Odnosi se na HSS

ljivo oslabljena sa svim posljedicama, koje mogu otuda izaći u naručaj desnice i njenih raznih struja i grupacija. Tada su ti napadaji vrlo nesretna stvar, koji su do sada učinili mnogo štete i onemogućili mnogo što je pozitivno kao na primjer preciziranje jasnog stava Probude i djelovanje istog. Ako postoji gornja namjera smatram, da je onda to pitanje: a) koje može odlučiti samo najviši forum, b) da ako je to odlučeno, treba onda to drukčije provoditi a ne sa napadajima koji se temelje na neistini i koji su upereni protiv onoga, koga se može dobiti na suradnju i koji bi eventualno mogao poslužiti u času skrajnjega loma kao osoba u Probudi oko koje bi se mogli okupiti dosljedni radićevci da bi pošli protiv službenog kursa, i c) da treba raskrinkati one članove vodstva Probude koji doista šuruju sa svim i svakim a kojih ima u Zagrebu dosta kao i opću politiku Probude kao takvu u pogledu narodno-oslobodilačke borbe tj. politike čekanja.

Smatram da je nužno da ovo saopćenje bude dostavljeno i najvišem forumu kao i da je nužno da se Janku saopći da li su napadaji odgovor na ponuđene pregovore ili je do njih došlo kako drukčije, pa se pregovori ipak i uz koje uvjete mogu nastaviti. Naglašujem da bi se razgovori vodili u ime Probude danas stranački aktivne.«²⁷

O kontaktima s Jančikovićem u to vrijeme govori i jedan izvještaj Okružnog komiteta KP Hrvatske za Hrvatsko primorje, upućen CK KP Hrvatske. U izvještaju, uz ostalo, stoji: »HSS je sve aktivniji. Jančiković i kompanija strahovito se ljute što ih napadamo u našoj štampi. Pozivaju nas na sastanak. Unazad nekoliko dana dobili smo od Jančikovića pismo u kojem obrazlaže neosnovanost naših napada i tvrdi da je voljan da surađuje s nama tj. da on i sada pomaže našu borbu. Naše je mišljenje da sa njima pregovarati znači mlatiti praznu slamu, kad već posjedujemo činjenice koje govore o njihovoj protunarodnoj raboti. Jančikoviću smo poslali poziv da dođe k nama to je [sic!] mislimo jedina garancija da mu vjerujemo, što on svakako neće učiniti a mi ćemo naravno njega kao i sve ostale i dalje u našoj štampi i preko organizacija raskrinkavati i napadati. Inače se njihove baze sve više sužavaju i narodu postaju jasni njihovi ciljevi.«²⁸

O kontaktima s Jančikovićem u svojim sjećanjima govori i Šime Balen, koji piše: »Dr Tomica Jančiković je kasnije doista promijenio stav²⁹, pa je ljeti 1943. — mnogo prije kapitulacije Italije³⁰ — zatražio preko Okružnog narodnooslobodilačkog odbora za Hrvatsko primorje, razgovore sa ZAVNOH-om i CK KPH. Zamolio je samo da među pregovaračima budem i ja. CK i Izvršni odbor ZAVNOH-a prihvatili su njegovu ponudu i odredili Andriju Hebranga u ime Partije, a mene u ime ZAVNOH-a za razgovore s njim. Hebrang i ja smo se uputili iz Otočca preko Drežnice u Primorje (naletjevši putem na četničku zasjedu iz koje smo samo pukim slučajem iznijeli žive glave, jer su četnici pucali u prva kola, misleći da

²⁷ IHRPH, OS-3/177, izvještaj »Paje«, 5. IV 1943.

²⁸ IHRPH, KP-21/995, 18. IV 1943.

²⁹ Balen misli u odnosu na spomenute razgovore u ljeto 1941.

³⁰ Jančiković je, 10–12. lipnja, napustio Crikvenicu, te događaj o kome Balen govori mora biti prije toga datuma.

smo mi u njima). Nekoliko smo dana, zajedno sa članovima ONOO-a i Okružnog komiteta KPH za Hrvatsko primorje čekali Jančkovića na mjestu koje je sam predložio, odmah povrh Vinodola. Ali, uzalud. Nije došao.«³¹

Od proljeća 1943. dolazi do masovnijeg priliva pristaša HSS u redove narodnooslobodilačkog pokreta. Na to su utjecali različiti vojno-politički faktori, unutrašnji i vanjski. Takva se življa kretanja u redovima HSS mogu pratiti i na području Hrvatskog primorja, što naročito vrijedi za ljeto 1943. Otvaranje savezničke fronte u Sredozemlju i pad Mussolinija općenito su izazvali življa reagiranja, naročito u redovima vodstva HSS. Na to je značajno utjecala i Krnjevićeva izjava preko Radio-Londona, potkraj srpnja 1943, o potrebi aktivne borbe. S područja Hrvatskog primorja pristizalo je tada dosta informacija o kretanjima u redovima HSS. S obzirom na to kako su te informacije nastajale, razumljivo je da ih treba primiti s potrebnom kritičnošću. Te se informacije inače značajno razlikuju kvalitetom i pouzdanošću. No, općenito, te informacije pružaju zanimljivu sliku o kretanjima u redovima HSS, ne samo na području Hrvatskog primorja, nego i šire. Iako to u užem smislu ne ulazi u sadržaj ovog rada, te ćemo informacije ovdje šire prezentirati, jer one pridonose i cjelovitijem razumijevanju vanjskopolitičkih inicijativa u politici vodstva HSS. One ujedno ukazuju i na neka obilježja stava NOP-a prema HSS-u.

U jednom izvještaju Okružnog komiteta KPH za Hrvatsko primorje, potkraj srpnja 1943, stoji da se »primjećuje komešanje u redovima narodnih izdajnika iz HSS-a koji traže veze sa našim predstavnicima. Osim one grupe dr. Vintera, dr. Polaka i Despota [D. Desputa] o kojoj smo govorili, traži sastanak neki pop iz Ledenice pa neki HSS-ovac iz Krivog Puta t.j. Senja i Novog. Također je tražio sastanak ing. Brozina koji je prije saradivao ali smo ga izolirali. Osim njih traži sastanak kotarski predstojnik Crikvenice Givanović koji je inače bandit, vezan i sa četnicima, pa Talijanima i HSS-ovcima a sada traži nas. On je mnoge ljude spremio u zatvor i onda ih za novac iskupljivao [. . .]. Mi ćemo s njima razgovarati da vidimo što žele. Upute smo dali drugovima da se sastanu sa svima koji su tražili i da vide što žele. Moramo biti ipak oprezni jer po svemu izgleda da je to direktiva vodstva da se nekako povežu sa nama. No to nas neće spriječiti da stvari postavimo ispravno t.j. da nebi naškodili.

Također traži vezu, i nudi saradnju dr. Car u Crikvenici koji je svojevremeno kriv za hapšenje dr. Sobola koji je strijeljan.

³¹ Balen zatim nastavlja: »Nešto više od dvije godine poslije toga slučaja, sreli smo se konačno na III. zasjedanju AVNOJ-a (u koji je po Jaltskom sporazumu ušao kao i ostali nekompromitirani bivši narodni zastupnici) u Beogradu. Tada mi je ispričivje-
dao, da je on ljeti 1943. bio stvarno krenuo na sastanak s nama, ali je putem čuo neki pucanj, zbog čega je pomislio da su mu Talijani postavili zasjedu, pa se vratio natrag u Crikvenicu. Istina je, i mi smo čuli taj pucanj, samo je on bio ispaljen vrlo, vrlo daleko od mjesta određena za naš sastanak, tako da smo ga jedva i razabrali. Nitko nije ni pomislio ni na kakvu zasjedu, jer tko u zasjedi puca prije nego mu žrtva dođe na cilj. Sjećam se da smo tada pretpostavljali da je to nekome partizanu morala slučajno opaliti puška« (Balen, n. dj., 66–67).

Mi ćemo sa svima njima nastojati da se povežemo i da ih pozovemo u partizane.«³²

U drugom izvještaju Okružnog komiteta za Hrvatsko primorje navodi se da je prema informacijama [Mladena] Ivekovića »grupa Despot [Desput] i dr. sasvim zasebna grupa koja se je odcjepila od dr. Jančikovića s kojim da se ne slažu i smatraju sebe ‚lijevim‘ HSS-ovcima zapravo oni sebe nazivaju ‚ljevičarima‘. Drug Iveković je upućen da opširno s njima razgovara i da ih pozove u partizane«.³³

Kako se u Crikvenici nalazilo više istaknutih funkcionara HSS, posebno Jančiković, to su se od njih mogle pribaviti informacije o kretanjima u redovima HSS i izvan tog područja, naročito o kretanjima u redovima vodstva stranke. Postoji nekoliko takvih zanimljivih izvještaja s tog područja, koje ćemo ovdje navesti u širim izvodima ili u cijelosti.

U jednom izvještaju iz Hrvatskog primorja, sredina srpnja 1943, u kome se nešto opsežnije govori o kretanjima u vodstvu HSS, navodi se da se »centar HSS-ovske akcije nalazi u Zagrebu i skuplja se oko ‚narodnog zastupnika Farolfia‘. Veze istoga sa provincijom održavaju se preko gostione Marka Branice iz Zagreba, Nova Ves. Centar koji se skuplja oko Farolfia održava stalan kontakt s ‚narodnim zastupnikom‘ Tomašićem i Franjom

³² IHRPH, KP-25/1417, OK KP Hrvatske za Hrvatsko primorje, Centralnom komitetu KPH, 22. VII 1943.

Agitprop CK KPH u to vrijeme pisao je Agitpropu OK Hrvatsko primorje, uz ostalo: »Stvar Vrkljana i ostalih treba požuriti. Uopće, pitanje povezivanja ljudi iz svih krugova, naročito iz HSS-a, pridobijanje makar na jednoj jedinoj liniji NOB – to je danas najvažniji zadatak, kao što se iz štampe vidi. Isto tako požurite stvar Polića i Mandića« (Isto, KP-282/1911, 6. VII 1943).

U jednom pismu CK KPH Okružnom komitetu Bjelovar o politici prema HSS stoji: »Izdajničko vodstvo HSS-a postaje sve više centar za okupljanje svih protunarodnih i reakcionarnih snaga u zemlji. Zato od njega prijeti velika politička opasnost. Borbu protiv izdajničkog vodstva treba postaviti na najširu osnovu. U tom je pogledu svako sektašenje vrlo opasno. Naša borba protiv izdajničkog vodstva HSS-a ima za cilj suzbijanje njegovog političkog uticaja (izolirati je od masa) i mobilizaciju Hrvata na liniji Narodno-oslobodilačke borbe. Uoporedo s kampanjom za raskrinkavanje vodstva HSS-a treba isto tako uporno raditi na pridobijanju pristalica HSS-a za narodno-oslobodilačku borbu. Treba razbiti kolebanje i strah pred saradnjom sa pristalicama HSS-a. Borbu protiv izdajničkog vodstva HSS-a valja postaviti na što širu osnovu i provoditi je prvenstveno preko N.O.O.-a a zatim preko USAO Hrvatske i AFŽ-a. Sva će se ta pitanja posebno pretresati na predstojećem savjetovanju« (Isto, KP-24/1343, 8. VII 1943).

O istoj problematici u jednom pismu Anki Berus stoji: »Na Grginom [Grga Jankez?] savjetovanju proučite dobro metode rada vodstva HSS-a i naše nedostatke u borbi za njegovu izolaciju. Na temelju toga treba dati detaljne upute za uspješniju borbu. Razbijte sektaštvo i strah pred saradnjom sa HSS-ovcima koji okreću leđa vodstvu. Strujanja u HSS-u ne smiju teći bez našeg aktivnog zahvata. Treba vješto iskoristiti razne struje i grupe u njemu u cilju suzbijanja uticaja vodstva i kanaliziranja nezadovoljstva u korist narodno-oslobodilačke borbe. Popularizirajte prelaz [Filipa] Lakuša, pokretanje ‚Slobodnog Doma‘ itd. Valja objasniti ogromnu političku važnost tog problema. Borbu za izolaciju vodstva HSS-a i osvajanje hrvatskih masa postavite na najširu osnovu. Glavni dio te borbe provodite preko N.O.O.-a. Na toj liniji zaposliti i aktivizirati Ujedinjeni Savez antifaš. omladine Hrvatske i AFŽ. [...].

Delegati će na savjetovanje donijeti sobom napisane izvještaje o djelovanju vodstva HSS-a. Pokupi sve te izvještaje i ponesi sobom« (Isto, KP-24/1323, 7. VII 1943, Andrija [Hebrang], Anki [Berus]).

³³ Isto, KP-25/1449, OK KPH Hrvatsko primorje, Centralnom komitetu KPH, 27. VII 1943, potpis Ružica.

Gažiem iz koprivničkog kotara. Taj centar drži vezu s Mačekom [...].³⁴ Za Hrvatsko Primorje i Dalmaciju te Hercegovinu glavni je rukovodilac HSS-ovske akcije Dr. Jančiković, koji se sada nalazi u Dubrovniku radi stupanja u vezu s privrženicima Dalmacije i Hercegovine. U Hrv. Primorju rukovode sa HSS akcijom: za Sušak — Vrkljan, za Crikvenicu — Borić, za Novi — Kraljić, za Senj — Moguš, za Karlovac i cijelu Liku — kotarski predstojnik Vujić. Ovaj potonji održava vrlo dobre odnose sa četnicima, a dobio je od vodstva instrukcije da i dalje podržava. [...] HSS polaže i dalje vrlo veliku pažnju na predobivanju upravnog aparata NDH kao i predobivanju domobranskih časnika. U vezi s HSS-om stoji kotarski predstojnik Djivanović, koji je inače po uvjerenju ustaškog stožera u Senju, u talijanskoj obavještajnoj službi.³⁵ Dalje je u vezi s HSS-om kotarski predstojnik u Pagu,³⁶ zatim komandant žandarmerije, žandarmerijski kapetan u Senju. U zadnje vrijeme nastoji i senjski vel[iki] župan Dr. Nikšić, da se priveže uz HSS. Konačno stoji u vezi sa HSS-om i konzul NDH u Rijeci, čije je ime nepoznato.³⁷

U izvještaju dalje stoji: »Ako se općenito razmotri razvitak u postupanju vodstva HSS-a prošle jeseni na ovamo, sve se više ukazuje tendenca za sve jače skretanje u sve otvoreniji protunarodni rad.

1.) U jesen prošle godine raspravljalo se još u vodstvu o tome, da li bi se domobranstvo ili upravne ustanove mogle prema stavu HSS-a preuzeti u organizaciju nove vlasti i preovladalo je mišljenje da to ne će biti moguće. Danas se stoji na stanovištu, da domobranstvo treba da bude hrvatska vojska.

2.) U jesen prošle godine izdana je direktiva da se nikakve oružane formacije nemaju osnivati ni u kojem slučaju, izuzev samo za eventualnu zaštitu od četnika, pogotovo da se ne smiju formirati oružane formacije tamo gdje imade partizanskih odreda, jer da su isti dovoljna garancija od četničkih opasnosti. Danas se osnivaju oružane formacije svugdje gdje je to samo moguće.³⁸

3.) Do nedavna po prilici pred 2—3 mjeseca stajalo se na stanovištu, da se sa četnicima uopće ne može ni razgovarati. Danas se izdaju upute da pojedinci, kao na pr. kotarski predstojnik Vujić podržavaju s njima kontakt a u Zagrebu za četnike redovita veza HSS-a kojom se mogu ako hoće služiti [sic!].

4.) U jesen prošle godine i još konac zime imao je dr. Jančiković ovlaštenje za pregovore obavezno sa NOP i KP o saradnji na temelju formuli-

³⁴ U izvještaju se dalje pogrešno navodi da se R. Bičanić nalazi u Sovjetskom Savezu. On se inače nalazio u Londonu.

³⁵ Jančiković Britancima nije mogao reći je li Djivanović uistinu pouzdan. Konstatirao je samo da je on ponudio svoje usluge (kao bilj. 3).

³⁶ Riječ je o Dinku Šuljaku.

³⁷ Riječ je o konzulu Čaleti.

³⁸ U izvještaju se govori o informacijama da u Dalmaciji postoje oružani odredi HSS, ali bez informacije o tome gdje se nalaze. Navodi se i tekst zakletve koju pripadnici takvih odreda polažu. »Isto takvi oružani odredi«, kaže se dalje u izvještaju, »nalaze se u osnutku odnosno imade ih osnovati navedeni kotarski predstojnik Vujić, na teritoriju kotara Senja, Karlobaga i Like, koliko je to moguće. U zadnje vrijeme nije poznato ništa o prilikama u emigraciji.«

rane platforme. Danas je to ovlaštenje povučeno i on prema sadanjem stanju stvari imade ovlaštenje jedino za informativne razgovore.

5.) U zimi i rano proljeće HSS-ovska organizacija iz Londona je poručivala da se u Londonu ugled Draže Mihajlovića srozao do ništice, da HSS emigracija imade sporazum sa slovenačkom emigracijom glede zajedničkog nastupa protiv velikosrpskih militarističkih ugovora vlade, da je SDS [Samostalna demokratska stranka] usvojila stanovište HSS-ovske emigracije o pogubnosti djelovanja Draže Mihajlovića, i da si je HSS-ovska emigracija izradila kod velikih saveznika takav položaj, da će u danom trenutku pokidati sve veze sa velikosrpskom i vojničkom klikom. Pred par dana kod sastava nove vlade HSS-ovska emigracija ušla je u nju i ako je u vladi ostao Draža Mihajlović i ma da kriza nije riješila pitanje federativnog uređenja zemlje zašto se je navodno HSS emigracija u glavnom borila.³⁹

6.) Osim svega toga HSS sve više traži i nove pristalice u redovima svojih starih otpadnika i ponovo se srepljuje sa svojim tzv. zavedenim bivšim pristašama. S druge strane sve istinsko narodno i čestito sve više otpada od HSS-a, tako da njegov sastav postaje i na taj način sve reakcionarniji.

Međutim dok HSS ulazi u Londonu u vladu koja se bezuslovno izjavljuje u pogledu poslijeratne Jugoslavije jedino u pitanju monarhije, dotle se u „Političkom Vijesniku“ donosi članak: „Što mi hoćemo“ iz kojega opet slijedi da se zauzmiđe drugi stav od onoga koji je zauzet već samim opstankom u izbjegličkoj vladi. Pokušava se dakle i dalje imati otvorene obadvije mogućnosti i na lijevo i na desno.

Svakako je glavni razlog ovakvog postupanja HSS-ovskog vodstva osnovna opasnost koja se u samoj stranci nalazi, s jedne strane građanskoj stranci, a s druge strane hrvatskoj.

Mimo toga dolaze u obzir kod vođenja „ovakve politike“ i drugi momenti a to su:

1.) Potpuna nesposobnost samog vodstva. Kada se to vodstvo može promatrati samo iz malo veće blizine, onda se vrlo lako opaža potpuna politička nesposobnost tih ljudi, koji žele biti jedini predstavnici hrvatskog naroda.

2.) Pouzdanje u Englesku podršku. [. . .]. Nadalje je u pogledu toga pouzdanja u englesku podršku karakteristično i to, da HSS-ovsko vodstvo nakon što je u Zagrebu stupilo u kontakt sa predstavnikom engleske tajne službe, koji je došao iz Londona⁴⁰ — nije našlo za vrijedno da mijenja svoj stav u pogledu NOP ili da što više forsira pokušaj sporazuma sa narodno-oslobodilačkim pokretom. Umjesto toga HSS-ovsko vodstvo oduzmiđe Dr. Jančikoviću ovlaštenje za obavezne pregovore i pristupa osnivanju oružanih formacija i tamo gdje ih prije ni u kom slučaju nije imalo namjere osnivati. Ne podržava li moguće taj engleski izaslanik HSS vodstvo u tome stavu.⁴¹

³⁹ U ovoj točki inače ima dosta netočnosti. Primjedba o vladi odnosi se na tzv. činovničku vladu B. Purića, u kojoj HSS nije imala svoje političke predstavnike.

⁴⁰ Drugi izvori o tome nisu nam poznati.

⁴¹ IHRPH, KP-24/1363, 14. VII 1943. Riječ je o izvještaju nekog pojedinca.

Potkraj srpnja 1943, »Pajo« je poslao ovaj izvještaj:

»Najnovije direktive stigle HSS centra (oko Farolfia) upućuju HSS u Hrv. Primorju, da je obzirom na Krnjevićev govor na londonskom radiu 22. VII 1943. HSS dužan ući u aktivnu borbu protiv ustaša i okupatora. Dana je opća direktiva, da svaki kraj može pritom postupiti po svom najboljem nahodjenju, a prema prilikama odnosnog kraja. Konkretno direktive kako bi se to imalo poduzeti nisu saopćene. Jedino je još saopćeno, da se ne treba uzimati u obzir stav i mišljenje Košutića, o kojem će niže biti izvješteno, a koje mišljenje isključuje suradnju sa NOP.

Kod ovog stanja stvari postoje teoretski uglavnom tri moguća rješenja za daljnji postupak HSS u ovom kraju:

- 1.) Prsitupanje NOP-u i stavljanje pod direktivu vodstva HSS-a, koje se je organiziralo na oslobođenom teritoriju. —
- 2.) Samostalno organiziranje borbe protiv ustaša i okupatora. —
- 3.) Obzirom na dosadašnje, ustrajanje u pasivnosti i dalje. —

Obzirom na okolnost, da se sve HSS-ovačke veze ovdje održavaju nakon odlaska dr. Jančkovića preko Franje Borića, nije bez njegovog pristanka i aktivnog učešća moguće sprovesti preko tih veza čak ni posve određene direktive vodstva, a prema tome još manje navedena rješenja pod 1. ili 2. koja uz aktivno nastupanje pretpostavljaju izvjesnu samoinicijativu. — U sadanjem stanju stvari protivi se Borić svakoj aktivnosti, i to bi bilo rješeno pod 1. ili onome pod 2. navodeći da on čeka 'naređenje' predsjednika Mačeka, a rješenju pod 1 protivi se još posebice i zato jer da on usvaja spomenuto Košutićevo mišljenje, mada mu je saopćeno, da ga se nema uzeti u obzir prema poruci Farolfia. — Ostaje dakle rješenje pod 3 tj. ustrajanje u pasivnosti. —

Boriću je saopćeno, da je veza sa Mačekom prekinuta i da se sa njime nemože doći u kontakt, ali niti ta činjenica ne djeluje na njega. On uporno ostaje kod svoga. — Nasuprot gore navedenom Borić ističe kao najvažniju stvar: Staranje za priredbu dočeka engleske vojske, kojom zgodom, da treba udesiti sve tako 'da dođe do izražaja privrženost ovog kraja dr. Mačeku'. Borić[u] će biti, koliko je poznato, ponovno savjetovano sa strane donosioca poruke Farolfia, da usvoji rješenje pod 1., no po svemu izgleda da će se Borić i dalje tome opirati. — Za sada je prema tome situacija ova:

- 1.) Centar HSS-a okupljen oko Farolfia prema poruci smatra, da je došlo vrijeme za aktivnu borbu protiv ustaša i okupatora, i dajući opću direktivu, da svaki kraj postupi po svojim prilikama i nahodjenjima ne isključuje suradnju sa NOB.
- 2.) Košutić isključuje saradnju sa NOP.
- 3.) Borić se opredjeljuje i dalje za pasivnost i usvaja Košutićevo mišljenje. —

Saznaje se da 'narodni zastupnik' Tomašić imade neke oružane odrede i da bi ti imali stupiti u vezu sa partizanima. Svakako to treba primiti sa rezervom, jer je Tomašić već od prije rata poznat kao reakcionaran tip. — [...].

Košutićevo mišljenje o NOP najbolje objašnjava sljedeća njegova izjava dana u intimnom krugu. Ta je izjava sljedećeg sadržaja:

„Mi bismo i mogli surađivati sa NOP, kada se time nebi kompromitirali za budućnost. Engleska sada traži i pozivlje na opću slogu no to je obzirom na vojnički momenat. Taj momenat nalaže Engleskoj, da pokaže sve one, koji se bore protiv osovine jer odtuda direktna korist savezničkoj vojnoj stvari. Neće li ali Engleska poslije rata smatrati nepouzdanim sve one, koji su na Balkanu politički surađivali sa komunistima i neće li ona za slučaj naše eventualne političke saradnje sa komunistima poslije rata favorizirati velikosrbe, a ako će to o njoj ovisiti prepustiti im u ruke i situaciju u zemlji. — To je osnovni uzrok zbog kojega se mi ne možemo odlučiti na saradnju sa komunistima niti sa NOP koji oni vode.” —

Ovdje bi se moguće moglo naći i razjašnjenje za odluku zašto kod stupanja u aktivnu borbu vodstvo HSS usvaja princip, da se svaki pojedini kraj može odlučiti sam za sebe prema svojim prilikama, kao i zašto je sada moguća saradnja sa komunistima. —

1.) Ova potonja moguća je sada zato, jer to iziskuje vojnički momenat — to će Engleska razumjeti. —

2.) Svaki pojedini kraj, neka se zato sam za sebe odluči, jer onda neće biti vrhovne glavešine odgovorne radi saradnje s komunistima, koja je izazvana doduše usljed vojničke potrebe, ali usljed koje saradnje tako ipak neće doći do općeg političkog sporazuma sa komunistima, a ujedno vrhovne glavešine neće biti odgovorne, niti radi one saradnje do koje je došlo — oni dakako neće biti ni najmanje kompromitirani. — I to će Englezi potpuno razumjeti. —

Čini se, da se iza svega toga krije uopće engleska politika. — Naslon na politiku HSS-vodstva je dosta uočljiv. U cijelom postupku toga vodstva moglo bi [se] naći ovakvo rezonovanje: Sada se to može i mora dopustiti, jer to koristi engleskoj vojničkoj stvari. Naši ljudi koji će ući u tu borbu neće više imati vremena i prilike da se politički stope i sliju sa NOP u jedno tijelo. Borba koja predstoji iscrpljivat će sve energije i oni će vjerojatno i dalje ostati naši. Da se je to provodilo prije posljedice bi u političkom pogledu za nas bile mnogo poraznije, jer bi mnogo više ljudi otvorilo oči i pristupilo i političkoj liniji NOB. — To bi bilo ali protivno interesa Engleske na Balkanu i time i protiv nas, jer mi smo oni koji čekamo, da nam Engleska dade u zemlji situaciju u ruke. —

Cijelim pak ovakvim postupkom mi se kvalificiramo pred njom kao ljudi, koje ona treba, a to je glavno. —

Inače se i dalje u Zagrebu smatra, da veliki, skoro pretežni dio domobranstva stoji pod utjecajem HSS. — Smatra se dalje da u selima gornje Hrvatske, da bi se sela gornje Hrvatske [sic!] mogla odupreti zavodjenju vlasti NOP — računajući od sloma, pa dok stigne saveznička engleska vojska. — Smatra se dalje da ustaše ne predstavljaju nikakvu ozbiljnu snagu, ali se tvrdi, da za slučaj općeg ustanka (koji prema svemu, ako su i ostali krajevi dobili iste direktive bi trebao doskora da izbije — kada HSS ne bi bio HSS) — prema sporazumu Njemačke i Mađarske imade 6 mađarskih divizija preći granicu i okupirati izvjestan dio NDH. Tvrdi se nadalje, da su odnosi u londonskoj izbjegličkoj vladi i dalje zategnuti. Veliko-srpski i militaristički krugovi ne samo da ne pristaju na federaciju, nego da ne priznaju ni sporazum od 1939 i da ne smatraju niti teritorij

banovine Hrvatske definitivnim, jer da narod nije po slobodno izabranim predstavnicima odobrio niti sporazum niti taj teritorij. —

Ti velikorski krugovi da stoje uporno na stanovištu, da se ta pitanja imaju riješiti poslije rata.«⁴²

Sutradan je »Pajo« dostavio novi izvještaj, zapravo nastavak navedenog. U tom je izvještaju stajalo: »Povodom Borićevog opiranja da se pridruži mišljenju donosioca poruke Farolfia — Dr. Viznera Josipa —, postaje sve jasnije stanje u HSS vodstvu. To stanje prema HSS informacijama izgleda ovako: sa dr. Mačekom su veze prekinute, i po svemu ih u dogledno vrijeme ne će biti moguće tako razviti, da bi se od dr. Mačeka moglo dobiti točno određena naređenja, kako ih traži Borić. Potpredsjednik Košutić je potpuno pasivan i u stalnom strahu za svoj fizički opstanak. To ga ali nije priječilo da je svojim stavom i došaptavanjem stalno kočio razvitak u HSS-u u pravcu svake aktivnosti i širio preko ljudi, koji su k njemu dolazili, negativno stanovište spram NOP, te da to čini još i sada. Za dr. Pernara i Torbara vrijedi isto. Dr. Andres je u par navrata vodio razgovore sa njemačkim generalom Glaise-Horstenau-om, i kaže se da je to smatrao junačkim djelom, što se bez znanja ustaša usudio s njime razgovarati. Centar okupljen oko Farolfia sastoji se od mladih ljudi i stoji u vezi sa Tomašićem i Gažijem, i to bi zapravo bilo sadanje aktivno vodstvo. S ovim centrom bio je u vezi i dr. Jančiković za sve vrijeme svoga boravka ovdje,⁴³ a taj centar [je] i podržavao vezu sa Mačekom, kad je to mogao. Veza Dr. Jančikovića sa tim centrom bio je u glavnom uvodno navedeni donosioc poruke Farolfia, a uz njega i učitelj Šignjar. Ovaj je potonji pred mjesec dana otišao u Zagreb i imao je ići Farolfiu i posebice Gažiu. Borić očekuje, da će putem Šignjara dobiti vijesti, kada se ovaj povrati, što bi imalo uslijediti ovih dana. Kako je već izvješteno sve postojeće veze u Hrv. Primorju održavaju se preko Borića koji je centralno mjesto za Hrv. Primorje i otoke.

Borić se i dalje opire tome da HSS u Hrv. Primorju u cjelini pristupi NOP, kako mu to predlaže navedeni donosioc poruke, dakako ne dirajući u autoritet dr. Mačeka. Do sada je Borić postupao u toliko, što kaže da je uvidio potrebu da se sa NOP treba održavati dobre odnose. Koliko je u tome iskrenosti, to je drugo pitanje. Nakon ponovljenog objašnjenja Borića s donosiocem poruke spoznao je Borić konačno okolnost, da se od dr. Mačeka ne može očekivati nikakvih naređenja, kada se s njime ne može stupiti u pouzdanu vezu. Sada se Borić izgovara, da čeka informacije, koje će mu donijeti Šignjar, a ako mu ih navedeni ne bi donio, da će onda slati nekoga u Zagreb po konkretne upute i to Farolfiu i Košutiću, a Košutiću posebice zato jer je on podpredsjednik, pa kada se ne može s predsjednikom doći u vezu da je najmjerodavniji podpredsjednik. Očito je vidljivo, da Borić unatoč donesene poruke i unatoč Krnjevićevog govora od 22. VII 43. nastoji i dalje naći opravdanja za ostajanje u pasivnosti. Donosiocu poruke se ali sada najednom žuri, pa je sazvaio nekoliko formalnih pristaša i bivših funkcionera HSS, koji su poznati kao lijevi elementi u HSS (dr. Vinter, dr. Polak, Drago Desput, Ante Dobrila) i koji su u stvari i otprije potpuno odani NOP, ali koji zajedno s dono-

⁴² IHRPH, KP-25/1462, izvještaj »Paje« od 29. VII 1943.

⁴³ Misli se u Crikvenici.

sioćem poruke bez Borića nijesu u stanju po dosadanjem stanju stvari pokrenuti HSS aparat u Hrv. Primorju (kakav on bio da bio, i u koliko ga uopće imade). U razgovoru sa navedenima ustanovio je donosioc poruke, da su isti za bezuvjetnu suradnju s NOP, jer su mu to neprekriveno rekli. U povodu toga namjerava donosioc poruke poslati saopćenje ZAVNOH-u, da HSS odobrava NOB i da su voljni saradivati po direktivama ZAVNOH-a, dok da se Borić nije konačno odlučio, jer da čeka upute iz Zgb. Konačno je donosioc poruke odlučio da o tome obavijesti dr. Jančikovića i da ga pozove ovamo, pa je to i učinio.⁴⁴ Preko dr. Jančikovića misli on također djelovati na Borića u pravcu odluke za saradnju sa NOP. Prema svemu tome sadanjem stanju stvari, iza saopćenja, koje ovdašnji HSS šalje ZAVNOH-u, od samog HSS odanog Mačeku je jedino sam donosioc poruke, jer ostali navedeni HSS-ovci, s kojima je on vršio razgovore bili su i jesu zato i bez obzira na bilo kakvo držanje HSS vodstva. Oni su već do sada odobravali NOB i osuđivali vodstvo HSS skupa sa predsjednikom dr. Mačekom. Mimo toga, kako je već navedeno, bez Borića se ne može pokrenuti ni ono malo preostalog HSS aparata, što ga još nešto i eventualno ima. U koliko bi se međutim dr. Jančiković odazvao pozivu, vratio se i pristao na stanovište donosioca poruke, tada bi vjerojatno i Borić [promijenio] stanovište. Donosioc poruke Farolfia smatra po svemu, da bi HSS svakako morao djelovati u pravcu po njemu predloženom. Dobiva se dojam, da se time želi spasiti barem koliko toliko reputacija HSS, dok to Borić izgleda još ne uviđa.«

U izvještaju se dalje kaže: »Pripominje se, da za slučaj da Borić još izvjesno dulje vrijeme ustraje u svome negativnom stavu, intencije donosioca poruke za sada idu onamo da se pokuša mimo Borića uspostaviti kontakt sa HSS vezama u Hrv. Primorju, i putem njih predobiti postojeći HSS aparat za napuštanje pasivnosti.

Ako bi ZAVNOH s obzirom na izvesno stanje stvari odlučio dati kakav odgovor HSS-u (u stvari donosiocu poruke Farolfia)⁴⁵ može se to učiniti putem obratnim, što bi bilo najsvrsishodnije, jer bi se na taj način mogao i dalje imati potpuni uvid u daljnji razvitak stvari.

Za bolju ilustraciju stanja u HSS, ovdje nadodaje se, da su spomenuti bivši funkcioneri HSS s kojima [je] donosioc Farolfijeve poruke razgovarao o pitanju navedene aktivnosti, već do sada poznati kao lijevi elementi

⁴⁴ Od sredine lipnja 1943, kao što je spomenuto, Jančiković se ne nalazi u Crikvenici. Vjerojatno se na tu poruku odnosi Jančikovićev odgovor, o kome u jednom obavještajnom izvještaju stoji: »Dr. Jančiković odgovorio je na saopćenje učinjeno odavle o promjenjenom stavu spram NOP da on to odobrava, da je vrijeme zato pogodno, ali da ne može za sada ovamo doći, jer da imade posebnu zadaću na Jugu i da mu iz Zagreba poručuju da tamo ostane te da će tamo doći još neki iz Zagreba. — Iz Zagreba još nema odgovora na poziv Farolfia, Gažia i Tomašića da dođu ovamo [tj. u Crikvenicu]. Oni će biti požureni da se ovamo upute.« Na kraju informacije stoji napomena: »Vijest je istinita i izvorna.« U izvještaju je i ova informacija: »Narodni zastupnik Franjo Borić po sadanjem stanju stvari daje dojam da se sve više obraća na put saradnje sa NOP. — Među ostalim je odlučio, da sa svoje strane daje svotu od 10.000 kuna za potrebe polaznika na oslobođeni teritorij.« Na kraju informacije je napomena: »Vijest je izvorna« (IHRPH, OS-3/194, obavještajni izvještaj ROC-a — Rajonskog obavještajnog centra — Crikvenica, br. 6, 17–26. VIII 1943, POC-u za Hrvatsko primorje i Istru).

⁴⁵ U izvještaju stoji Farolfiu, što je očito pogreška.

u HSS, i da se oni u cijelosti slažu sa općom političkom linijom NOP, te da su konačno već prije izjavili spremnost otići na oslobođeni teritorij, i da se o tome sada radi, a to sve bez obzira na ovu sadanju akciju donosioca Farolfijeve poruke.«⁴⁶

Nastavljajući na dva prethodna izvještaja, »Pajo« je, 3. VIII 1943, izvještavao: »A) Košutić počinje navodno također uviđati poslije Krnjevićevog govora potrebu aktivne borbe, ali i dalje daje utisak da on u toj stvari nebi htio ništa poduzimati, niti organizatorno, ni inako, ali se više nebi protivio, da tko drugi učini. B) Gaži⁴⁷ se smatra u neku ruku glavnim predstavnikom seljaka u Seljačkoj stranci i on smatra, da se bezuvjetno mora započeti aktivna borba. Dalje smatra Gaži, kao i svi, koji se oko njega okupljaju (isključivo seljački prvaci), da bi se moralo nastupiti zajedno sa NOP-om. Gaži tvrdi nadalje, da je Magovac otišao na oslobođeni teritorij sa njegovim znanjem i da mu je rekao u vezi s time, a povodom napada štampe NOP, na dr. Mačeka da on to teško podnosi, jer da je predsjednik častan i karakteran i da nije učinio ništa protiv interesa hrvatskog naroda, — te da on Magovac ide na oslobođeni teritorij, da se spasi što se spasiti dade. U vezi s tim saopćuje se, da je Magovac pisao jedan list apotekaru Hraniloviću u Novi slijedećeg sadržaja: Obavijestite *Tomu* (Misli se Dr Jančikovića) da još uvijek imade vremena, a ako ne — da se ne da ništa pomoći. C) Farolfi poručuje, što bolje i što jače držanje kontakata sa NOP i traži da mu se saopći glavne ciljeve NOP. — Spreman je doći ovamo [u Crikvenicu], ako ovdje HSS smatra da je potrebno. — U povodu toga zaključeno je u prisutnosti i pristankom Borića, da se ustraje na započetom putu u pogledu suradnje sa NOP, da se pošalje traženi izvještaj Farolfiju u kom da se zagovara da cijeli HSS pristupi suradnji sa NOP i da se konačno pozove ovamo Farolfia i Gažia radi daljnjeg postupanja cijelog HSS-a.«⁴⁸

O prilikama u redovima HSS »Pajo« je sredinom kolovoza 1943. dostavio ovaj izvještaj: »O unutrašnjim prilikama u HSS moglo se saznati daljnje pojedinosti. Akciju u domobranstvu vodi Ivanko Farolfi, koji stanuje u Zagrebu u zgradi mađarskog poslanstva. Osim centra oko njega, o čemu je već izvješteno, javljaju se sada Košutić, dr. Smoljan, Dr. Reberski, pa Dr. Pernar, Torbar, Andres. Od kako je naime, prekinuta veza sa Mačekom, koju je vezu podržavao Farolfi, sve se više ispoljava nastojanje Košutića i ostalih da bi oni u stvari predstavljali neko političko vodstvo, koje bi trebalo biti mjerodavno za davanje glavnog pravca politici HSS. Za sada u tom smislu jednog rukovodećeg organa danas uopće nema. —

⁴⁶ Na kraju izvještaja stoji: »Saznaje se još, da su pred izvjesno vrijeme četnici oko Knina u Žgb. preko svojih veza stupili u kontakt sa vodstvom HSS i tražili od njega, da im se prizna svojstvo nacionalnih boraca. HSS im nije do sada dao konkretnog odgovora, već je navodno preko svojih ljudi, koje da imade u šumi (oko Livna) tražio informacije u kojem odnosu ti četnici stoje spram talijanskog okupatora. Namjera HSS vodstva ide navodno za tim, da se ne prekine svaki kontakt s tim četnicima, a da se ujedno što dulje izbjegne konkretan odgovor« (kao bilj. 42, izvještaj od 30. VII 1943).

⁴⁷ Franjo Gaži, prešao na oslobođeni teritorij, član Izvršnog odbora HSS na oslobođenom teritoriju, zatim 1944. predsjednik Izvršnog odbora, zamijenivši na toj dužnosti B. Magovca.

⁴⁸ IHRPH, OS-1/15, ROC Crikvenica, br. 33/943, 8. VIII 1943, POC-u za Hrvatsko primorje i Istru, izvještaj »Paje« od 3. VIII 1943. Na kraju izvještaja stoji primjedba: »Vijest je potpuno vjerodostojna. [. . .] P.O.C.: Slažemo se s prednjim mišljenjem.«

Jedan vrlo dobro upućeni član HSS, koji podržava vezu i za Farolfijem i sa Košutićem, pa i Tomašićem i dr. Jančikovićem, kaže za unutarnje stanje u vodstvu HSS po prilici ovo: Mi u HSS nemamo danas zapravo vodstva. S predsjednikom se ne može već duže vremena negdje od siječnja ove godine doći u kontakt. — Jedan dio vodećih ljudi je u Londonu. Oni koji su u zemlji ili su potpuno neaktivni kao Košutić, dr. Smoljan dr. Reberski itd. ili opet očekuju upute od vodstva kao dr. J[ančiković] i Tomašić, kojega ali vodstva uopće nema, jer centar oko Farolfija tehnički vodi stvari ali to su sve mladi ljudi, koji misle da bi pravac trebali davati dr. Jančiković i Tomašić i tako se to sve kreće kao u jednom krugu i ne dolazi se napred. — Međutim kako veze sa provincijom drži centar oko Farolfia vjerojatno je, da će taj imati i najviše uticaja na preostale HSS-funkcionere po provinciji. — Kada se je do sada govorilo o izvještajima za HSS kao cjelinu odnosilo se to u stvari na centar oko Farolfia, grupu Gažija, dr. Jančikovića i Tomašića i sve ono što bi ovi svi zajedno mogli sa sobom pokrenuti. — Košutić, Smoljan i ostali navedeni s njima u vezi po sadanjem stanju stvari ne dolaze nikako u obzir. Između njih i grupe oko Gažija nije premošten jaz, koji je nastao u Lepoglavi, kada su bili zajedno internirani. — Tamo je došlo do diobe na dvije grupe. Gospodu iz užega vodstva s jedne strane i seljaka s druge strane. Razmimoilaženje je izbilo na pitanju potrebe aktivnosti, koju su članovi iz užega vodstva nijekali, a seljaci tražili. — Dr Pernar i ostala gospoda prilikom puštanja iz Lepoglave otišli su u Zagreb u ustaškim automobilima, dok je Gaži sa seljacima odbio da se vozi u tim automobilima. Između tih dviju grupa nije kasnije uspostavljen kontakt, niti je uspostavljeno zbliženje. Svemu ovome treba nadodati da su Košutić, dr. Smoljan, dr. Pernar i ostali s njima u vezi navedeni i danas protivnici saradnje sa N. O. P., dok je grupa oko Gažija za saradnju, centar oko Farolfija je ne isključuje, Tomašić bi se vjerojatno mogao dobiti na tu stranu, a ako bi se on na to odlučio, vjerojatno je da bi onda i dr. Jančiković se pridružio. Kod ovakvog stanja stvari radi se sada na tome, da se ovdje [u Crikvenici] održi sastanak one grupe koja je poslala ZAVNOH-u poruku o želji za saradnjom u sastavu N. O. P., a po direktivama ZAVNOH-a sa Farolfijem, Gažijem, Tomašićem i dr. Jančikovićem, i da se to sve poveže u jednu cjelinu te pristupi N. O. P. — Bez obzira kako će ispasti rezultat toga sastanka ovdašnja grupa, koja se na to odlučila ostaje na tom putu te će nastojati da za to predobije štoviše preostalog HSS aparata u Hrv. Primorju. Od Farolfia je još poručeno kako se naknadno saznaje, da akcija Kemfelje nije u vezi sa centrom oko Farolfia, a s druge strane kotarski predstojnik Vujić daje izjave, da Kemfelja imade oružane ljude, koji da spadaju u sastav HSS. Isti Vujić izjavljuje još, da on doduše prima upute od HSS za rad (kod toga očito misli na Jančikovića) ali da on radi i na svoju ruku.

Dostavlja se prepis elaborata, koji je Dr Jančiković odaslao početkom 1943 vodstvu HSS u Zagrebu uz prijedlog da se po svim pitanjima sadržanim u tom elaboratu održi konferencija, kojoj bi trebali prisustvovati Tomašić, Farolfi i dr. Jančiković[,] svi članovi vodstva, koji su se do sada bili barem koliko toliko stranački aktivirali.⁴⁹ Taj elaborat po svemu što se je do sada moglo saznati svršio je kod Košutića a da do predlagane kon-

⁴⁹ Tog spisa nema u prilogu.

ferencije nije uopće došlo. Taj elaborat poslužit će, ali nadopunjen po svoj prilici kao jedna od podloga sastanku, koji bi se imao ovdje održati, u koliko i kada se ovdje sastane Farolfi, Gaži, Dr. Jančiković i Tomašić sa pokretačima nedavno odaslane poruke ZAVNOH-u.⁵⁰ Sve u svemu nije isključeno u koliko bi se taj sastanak doista održao da sada na njemu dođe do formiranja nekog izvršnog odbora uz isključenje Košutića i ljudi spomenutih u vezi s njime od daljnjega uticaja na tok stvari, što bi u tom slučaju moglo značiti i kao neko cijepanje HSS.«

U izvještaju se zatim nastavlja: »Izvješćuje se nadalje, da je dana 8. VIII 1943 došao Boriću iz Senja Bosnić Marko bivši tajnik kotarske organizacije Brinje, koji sada služi kao domobran u Popunitbenom zapovjedništvu u Senju. Po njegovim navodima sastoji se domobranska posada u Senju od kojih 400 domobrana pod zapovjedništvom nadsatnika Pirkera. — Bosnić smatra da su ti domobrani potpuno pouzdani i da su voljni sudjelovati u borbi protiv ustaša i okupatora. Osim toga kaže, da od tamošnjih ustaša imade oko 120, koji su prisilno regrutirani u ustaše i koji su također raspoloženi kao domobrani. Spomenuti nadalje je izvjestio, da bi se za Narodno-oslobodilačku borbu moglo okrenuti još dosta ljudi iz kotara Brinje, kada bi on pristupio organizaciji toga posla, pa je u vezi s time naveo da treba instrukcija u pogledu držanja spram narodno-oslobodilačkog pokreta sa strane vodstva. Obzirom na ovdje već stvoreni zaključak, o kojem je izvješćeno i o kojem je ZAVNOH obavješćen rečeno je Bosniću da se na N. O. P. gleda kao na narodni pokret koji se bori za narodno oslobođenje, da se prema tome na partizane gleda kao na narodne borce i da na samome terenu po ovdašnjem gledanju ne treba biti nikakve razlike. Skrenuta mu je pažnja na proglas Glavnog štaba Savezničke komande, na pozive na opću narodnu slogu te mu je konačno saopćeno, da će za kratko vrijeme moći dobiti detaljne upute. Glede političke saradnje sa N. O. P. rečeno je konačno, da [po] ovdašnjem mišljenju i da to treba doći i da se je mišljenja da će HSS ostajući na svojim programatskim temeljima moći saradivati i politički sa N. O. P. na podlozi izjava Glavnog štaba Narodno-oslobodilačke vojske i ZAVNOH-a⁵¹ i naročito obzirom na okolnost da N. O. P. stoji na stanovištu federativnog uređenja Jugoslavije kao i HSS, no da je to pitanje koje još nije riješeno, ali da će se na rješenju toga pitanja poraditi. — Bilo bi nužno, da ZAVNOH što prije odgovori na poslatu mu poruku, jer bi pokretači akcije za saradnju po direktivama ZAVNOH-a imali povoljniji položaj u daljnjem svom djelovanju, kad bi se nalazili u posjedu odgovora ZAVNOH-a. Pogotovo je pak nužno, da taj odgovor stigne prije no što će se održati predviđeni sastanak sa Farolfijem, Gažijem, drom J[ančikovićem] i Tomašićem.«⁵²

Nekoliko dana kasnije »Pajo« je iz Crikvenice obavještavao da su pristašama HSS date ove upute:

»1. Imade se obustaviti svaki odaziv u vojsku.

⁵⁰ Usp. bilj. 44.

⁵¹ Usp. Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske, Zbornik dokumenata 1943, izd. Instituta za radnički pokret Hrvatske, Zagreb 1964, 132–133, 26. svibnja 1943.

⁵² IHRPH, KP-26/1618, izvještaj »Paje« Centralnom komitetu KPH, primljeno 15. VIII 1943.

2. Svi za oružje sposobni pristase imaju se uputiti, da se prijave u Narodno-oslobodilačku vojsku.

3. Imade se organizirati materijalna pomoć NOP-u u novcu, odjeći, obući i hrani.

4. Imade se preporučiti odlazak na oslobođeni teritorij u što većem broju istaknutih članova i funkcionera HSS-a.

U provođenju toga zaključka ove su upute danas već dostavljene napr. zastupniku HSS-a Matiji Mogušu iz Senja, koji ih je u cijelosti primio i obavezao se sprovesti ih.

Sutra će te upute biti odušane u Karlobag, a zatim i ostalim vezama.

U savezu s time izvješćuje se, da su dr. Matanić iz Karlovca i Baburić iz okoline Karlovca, oba narodna zastupnika HSS zatražila mišljenje od Janka [Jančikovića] o situaciji. U povodu toga zaključeno je, da se ova dvojica obavijeste o učinjenom ovdje, da im se javi da Jančiković nije ovdje, ali da se pismeno saglasio i da se Matanić i Baburić pozovu, da se pridruže akciji ovdje pokrenutoj. Zaključeno je nadalje, da se stime dostavi i prepis navedenih četiriju uputa i da pozovu da po njima postupaju.⁵³

Nakon kapitulacije Italije, grupa bivših pristaša HSS s područja Crikvenice otišla je na oslobođeni teritorij. U jednom obavještajnom izvještaju o tome se kaže: »Inače HSS se konačno odlučio da aktivno stupi u NOB i u tu svrhu otputovali su juče u Otočac slijedeći viđeni HSS ljudi: Franjo Borić, Ante Vrkljan, Dr. Franko Winter, Mario Šarinić, Dr. Feldman i što je najvažnije otišao je Dr. Svetozar Rittig, župnik crkve sv. Marka u Zagrebu i vrlo viđena i uvažena ličnost u Engleskoj i Zagrebu. Oni će u Otočcu izdati proklamaciju na narod, a osobito na domobranstvo, i to će biti znak za sveopći ustanak. Navedeni pristupit će u NOB u ime HSS Primorja, a i cijele Hrvatske, jer je za to dalo svoj pristanak vodstvo HSS (Košutić) i Farolfi je u tom cilju otputovao iz Zagreba ovamo, kamo do danas nije stigao. Vjerojatno je ili uhapšen ili je otišao u šumu.«⁵⁴ U Novom je, 15. rujna 1943, održana konferencija na kojoj su bili prisutni Borić, Vrkljan i ostali pristaše HSS, koji su 12. rujna bili u Otočcu, te Magovac i Hundrić. »Pajo« je o toj konferenciji izvještavao: »Magovac je iznosio na konferenciji, kako je došlo do njegovog odlaska na oslobođeni teritorij, a zatim kakvu je poziciju za HSS stvorio na oslobođenom teritoriju. Isticao je, da on nije stupio u Zavnoh i da za sada

⁵³ Kao bilj. 44, izvještaj od 21. (primljeno 23) VIII 1943. Na kraju izvještaja stoji napomena: »Vijest je izvorna.«

U novom izvještaju »Paje« javljeno je da se »između 3–5. rujna imade održati u Karlovcu u tom pravcu konferencija između dr. Viznera, te narod[nih] zast[upnika] HSS dr. Matanića, Baburića, Pavlića i Bankovića, koji su već odavde prethodno o stanju obavješteni, te im je poručeno, da se sa ovim stavom slaže i dr. Jančiković, pa su pozvani, da se toj akciji pridruže« (IHRPH, OS-3/195, ROC Crikvenica, POC-u za Hrvatsko primorje i Istru, br. 47/43, 7. IX 1943, izvještaj »Paje« od 31. VIII 1943. Na kraju izvještaja stoji napomena da je »vijest izvorna«).

⁵⁴ IHRPH, KP-27/1680, POC za Hrvatsko primorje i Istru, br. službeno/1943, 16. IX 1943. Glavnom obavještajnom centru, obavještajni izvještaj iz Crikvenice za razdoblje 14–16. IX 1943, izvještaj »Tede« od 14. IX 1943.

U izvještaju stoji da se »iz reakcionarnih krugova HSS javlja bojazan 'da ćemo se utopiti' u 'komunističkom moru' i vidi se bojazan za svoje sitne male interese. U toj brizi i propagandi naročito se ističe učitelj Šignjar i njegova supruga«.

još ne će, nego da će prije formirati izvršni odbor HSS-a, koji da je jedino on ovlašten formirati po sporazumu s odgovornim funkcionerima NOP. Taj izvršni odbor zamišlja si on sa neodređenim brojem (što većim) članova, iz kojega bi opet 10 članova činilo kao neki odbor izvršnog odbora.

Kada se izvrši formiranje tog izvršnog odbora, pravije, kad ga Magovac postavi, jer tako praktički ispada, a to bi po njegovu prikazu moglo biti u roku od tjedan ili mjesec dana, onda bi se po njegovom mišljenju trebao Zavnoh reformirati, odnosno da se: 1) promijeni njegov lični sastav, jer da je skalupljen iz ličnosti koje ne odgovaraju, i 2) trebao bi promijeniti ime, jer da ime ne odgovara za tijelo, koje ima biti političko predstavništvo naroda.

Navodio je dalje, da Zavnoh nije sada stvarno političko predstavništvo i da je to glavni uzrok radi kojega ne ulazi u njega, a da će ući onda kada to bude, tj. kada se reformira, pa je dalje nagovarao, da i nar[odni] zastupnici Borić i Vrkljan ne ulaze u Zavnoh, dok to ne bi učinili svi HSS-ovci nakon formiranja izvršnog odbora HSS-a.

Nakon toga predložen je konferenciji na uvid tekst izjave, koju su još u Crikvenici najavili zastupnici Borić i Vrkljan sa ostalim funkcionerima HSS-a i tekst koje izjave je sporazumno redigiran sa Zavnohom u Otočcu. Prije nego što se je pristupilo potpisivanju te izjave, Magovac je zagovarao izmjenu teksta u pravcu, da se pristaše HSS-a ne pozivlju u aktivnu borbu za Narodno oslobođenje, nego se pozivlju, da podupru borbu za Narodno oslobođenje i ne po direktivama Zavnoha (kako je prije bilo), nego po direktivama Izvršnog odbora HSS-a na oslobođenom teritoriju.

Nakon Magovčevog obrazlaganja o njegovim odnosima sa NOP koji su vrlo dobri i uvjerenja da će se koliko bi došlo do kakvog nesporazuma sa predstavnicima Zavnoha obzirom na mijenjanje sporazumno ustanovljenog teksta izjave, on to urediti, usvojene su najprije te predlagane promjene, do čega je došlo najviše radi toga, što je Magovac stvorio utisak, kako on svu situaciju HSS-a drži isključivo u svojim rukama i da se samo preko njega može kod NOP-a nešto postići i da je on u stanju izgaditi nesuglasice, koje bi eventualno povodom toga nastale. Na konferenciji je bilo govora o omladinskom pitanju u pravcu da bi još eventualno preostala HSS-omladina trebala sarađivati sa svom ostalom već organiziranom omladinom, pa je u tom pravcu stvoren pozitivan zaključak.

Nakon odlaska Magovca i Hundrića sa konferencije razmatrali su svi ostali prisutni ponovno tekst izjave i odbacili sve promjene, koje je predlagao Magovac, te usvojili prvotni sadržaj, jer su na predlog nar[odnih] zastupnika Borića i Vrkljana došli do zaključka, da se tu radi o bitnim promjenama i da stoga potpisnici izjave ne mogu i ne će da odstupaju od već jednom definitivno stvorenog i predstavnicima Zavnoha na uvid stavljenog teksta izjave. Na to je izjava potpisana sa prvobitnim sadržajem, o čemu je nar[odni] zastupnik Borić otišao da izvijesti Magovca, ali ga nije mogao pronaći, pa ga je o tome obavijestio preko Hundrića, te umoljen da te izjave kao i izjave ostalih potpisnika dostavi Zavnohu.

Pripominje se da je Magovac kod prikazivanja svog dolaska na oslobođeni teritorij navodio, da mu je cilj bio spasavanje HSS-a. Kritizirao je dalje pasivitet Košutića i Tomašića i podvrgao kritici izjavu dra. Mačka, kojom

je ovaj upućivao narod na pokoravanje i suradnju sa vlastima prilikom osnutka NDH. O NOP i Komunističkoj partiji izražavao se najpovoljnije.«⁵⁵

U proljeće 1943, prema uputama vodstva iz Zagreba, Jančiković je imao prikupiti nove informacije, te se spremao za novo putovanje po Dalmaciji. Od talijanskih vlasti zatražio je vizu za Split. Talijanski vicekonzul iz Crikvenice izjavio mu je da takvo odobrenje daju vlasti u Zadru. Kako do lipnja 1943, navodi Jančiković, nije odbio odgovor, odlučio je putovati i bez tih dokumenata, ali s propusnicom talijanskih vojnih vlasti, koju mu je pribavio kotarski predstojnik Djivanović.⁵⁶ Jančiković se između 10. i 12. lipnja 1943. ukrcao na brod, koji je pripadao Petru Dubokoviću, s Hvara, bivšem pristaši HSS, sada pripadniku NOP-a.⁵⁷

U Splitu se, navodi Jančiković, sastao s Dubokovićem, u čijoj je kući stanovao. Tu se, također, sastao s Mladineom, drom I. Tartagliom, drom Brkićem, Vladom Feljerom, Milošem Jelaskom, drom Milanom Čurčinom i Antom Kuzmanovićem. Njima je, izjavio je Jančiković Britancima, savjetovao da je sporazumijevanje s partizanima neophodno. Položaj HSS u Splitu, prema njegovoj ocjeni, bio je veoma težak i zato je lokalni sporazum bio neophodan. Sugerirao je da bi Tartaglia mogao biti posrednik. Njegove sugestije, navodi Jančiković, nisu bile popularne.⁵⁸

Jančikovićevu aktivnost u Splitu pratili su i organi NOP-a. Iz nekoliko izvještaja vidi se ne samo Jančikovićeva aktivnost, nego se dobiva i širi uvid u kretanja među pristašama HSS u Splitu. Te ćemo izvještaje ovdje donijeti u cijelosti ili širim izvodima.

»Pred par dana«, stoji u jednom izvještaju oko sredine lipnja 1943. iz Splita, »došao je u Split, izgleda polulegalno, iz Zgb.⁵⁹ nar[odni] zast[upnik] H. S. S. Dr. Jančiković. Prvi njegov susret bio je sa Dr. Grgurićem zast[upnikom] HSS za srez Prozor. Na jednom sastanku kod Grgurića

⁵⁵ Isto, izvještaj »Paje« od 16. IX 1943. Na kraju izvještaja stoji napomena: »Vijest je izvorna.«

⁵⁶ Kao bilj. 3.

⁵⁷ Prema Jančikovićevim podacima Britancima izlazi da se on nije iskrcavao do dolaska u Split. U spomenutom britanskom dokumentu (kao bilj. 3) stoji: »The course taken was Pag-Biograd na moru-Zadar-Split. J[ančiković] never went ashore.« Međutim, u jednom partijskom izvještaju s početka srpnja 1943. stoji: »U Primorju ne pokazuju HSS-ovci aktivnosti među narodom, već samo grupice 'inteligencije' održavaju sastanke.

Međutim Jančiković je otputovao u Dalmaciju. Svratio je najprije u Novalju (Pag) i tu pokušao organizirati bijelu gardu. Našao je navodno 5-6 ljudi. Hranio se kod trgovca Crnkovića, a štampu je dao i opć[inskom] liječniku dr. Madiraci. Iz Novalje otputovao je na Hvar. [Iz drugih se podataka ne vidi da je bio na Hvaru.] Mi ga i dalje pratimo, ali ne bi bilo loše da ga kontroliraju i drugovi iz Dalmacije, jer su oni ipak bliže i bolje poznaju ljude s kojima će doći u doticaj« (IHRPH, KP-282/1910, Agitprop OK KPH Hrvatsko primorje, 5. VII 1943, Agitpropu CK KPH). U jednom drugom izvještaju oko sredine kolovoza 1943. govori se o potrebi življe propagande, te se napominje da »samo treba paziti da se ne napadnu osobe koje nisu krive«, a zatim nastavlja: »U nekojem letku napadnut je Grabar sa Jančikovićem i Borićem radi osnivanja bjele garde. Za Jančikovića i Borića bi se moglo reći da je na mjestu dok za Grabara koliko je to poznato nebi stajalo, jer ničim do sada nije dao znaka da radi na tome polju, već nasuprot partizanski pokret priznaje kao pravi narodni pokret« (Isto, OS-1/17, 13. VIII 1943).

⁵⁸ Kao bilj. 3.

⁵⁹ Jančiković je, kao što je rečeno, došao iz Crikvenice.

bio je bivši pretsjednik HSS Slavko Roje i još neki HSS-ovci. Tu je Roje oštro napao partizane, izjavio da će oni u borbi sa okupatorom do invazije biti istrebljeni.

16. VI imao je Jančiković sastanak s Mladineom, Šimom Podujem i Dr. Grgurićem, Matulićem (još neznamo tko je to) i još nekim. Po pričanju Grgurića, koji je oduvijek bio sklon saradnji s partizanima, Jančiković je tu izjavio da donosi od vodstva direktivu za isključivu suradnju sa partizanima, što se u Hrvatskoj već provodi. Da je većina njihovih glasača i pristaša u partizanskim redovima ili simpatizira s njima, pa ako HSS hoće i dalje da bude uz svoje pristaše mora saradivati sa partizanima. Zatim Grgurić priča da se je rješavalo tko će biti pregovarač u ime HSS, da je Jančiković predložio njega ali da je on odbio jer nije iz Splita i ovdje je nepoznat, pa je odlučeno da bude Mladineo. Ukoliko bi Mladineo iz bilo kojeg razloga otpao od kombinacije, a njemu bi bilo opet predloženo, da bi se tada prihvatio.

Iz izvora jednog starog Radićevca saznajemo da je na jednom sastanku bio Mladineo, Grgurić, poduzetnik Ante Kuzmanić (stari Radićevac) i još neki. (Neznamo dali je to isti sastanak od 16. VI.) Tu je Mladineo pokazao jedan letak sa naslovom „Hrvatski i Srpski seljaci“. Jančiković je pitao Mladinea dali ima vezu sa srpskim seljacima, našto ovaj odgovara, da ima preko Jevđevića. Na to primjećuje Jančiković: „Pa što vi imate vezu sa tim krvnikom hrvatskog naroda.“ Mladineo je na to šutio. Zatim Kuzmanić pita kakav stav ima vodstvo Zagreba prema partizanima. Jančiković odgovara da vodstvo nema ništa protiv partizana, ali neće da se afirmira u part[izanskom] pokretu, pa pita Kuzmanića kako u Splitu stime. Nato mu Kuzmanić odgovara da će mu odgovoriti na drugom mjestu jer da je tu opasno.⁶⁰

U mjesečnom izvještaju POC-a u Splitu, u odjeljku »*Sektor izdajničke Mačekove frakcije HSS-a*« stoji: »Usmena propaganda kreće se tačno u duhu uputa vodstva iz Zagreba. Prema vani stvarati utisak potpune neaktivnosti. Većina članova vodstva izjavljuje da se ne bavi politikom. Dr Pederin kaže da priznaje partizane kao jedinu snagu i da je glupo bilo što raditi protiv njih. Antipartizanska propaganda je indirektna, kreće se uglavnom oko riječi Š. Poduje: „Nema smisla voditi borbu sa okupatorom, ona samo nanosi štetu narodu, a i onako će našom sudbinom odlučivati saveznici.“ Nemaju snage da otvoreno napadaju NO pokret, tako da ga npr. „Hrvatski Jadran“ uopće ne spominje.

Najviše se sada boje raskrinkavanja i pristupanja bivših svojih pristaša narodno-oslobodilačkoj vojsci. Nakon odlaska grupe dr. Smolčića širili su vijesti da je njihov proglas falsificiran, a poslanica Božidara Magovca, u kojoj se ne spominje Mačeka, dala im je povoda širiti laži o tome da je „Slobodna Jugoslavija“ počela hvaliti Mačeka, što su četnici odmah prihvatili.

Diferencijacija na Mačekovce i Radićevce sve više raste u korist Radićevaca. Mišljenja smo da bi se u tom pogledu moralo i moglo čim više

⁶⁰ IHRPH, OS-6/632, Centar II odsjeka za Dalmaciju, Povj. II odsjeka Split, br. 66/43, 19. VI 1943. Izvještaj nosi potpis »Grga-Tonka«.

U izvještaju od 26. VI 1943 (br. 68/43) stoji da je na sastanku s Jančikovićem bio i dr Pederin (Isto, OS-6/634. Izvještaj je potpisao »Boško«).

poraditi. Ličnost stvarnog vođe Mladinea postaje sve više nepopularna, radi njegove klerikalne prošlosti (pristupio HSS-u tek 1935) i poslovnih veza sa Talijanima. Mislimo da je boravak Jančikovića imao svrhu spriječiti dalje raspadanje stranke (slično ulozi Aćimovića među četnicima). On je dao podršku stavu radićevaca, ali nije spriječio izdajničko djelovanje vodstva. Parola ‚saradnja sa partizanima‘ ubačena je s namjerom da se ušutka Radićevce i da se NO pokretu oduzme oružje za raskrinkavanje. Međutim opaža se sve življa organizirana aktivnost. Već ima 29 organiziranih omladinaca. [. . .]. Kod provjeravanja novih članova pazi se nato da bude antipartizanski raspoložen. N. O. vojsku se smatra glavnim neprijateljem. [. . .].

Sa četnicima se povremeno održava kontakt (Sastanak Aćimović – Mladineo, Dr. Pederin se interesirao za povratak Ive Č. Šaina iz Zadra). Mladineo stalno održava vezu sa Nikom Ljubičićem. Tom vezom se, po svoj prilici spriječila zamjena starog radićevca Marijana Radića.

Najjači je saradnik biskup i kler. Vezu sa biskupom održava njegov lični prijatelj Mladineo, a Mladen Giunio je jednom bio kod njega u audijenciji. Po crkvama se održavaju sastanci, u crkvama se polaže zakletva pred razvijenom zastavom na oltaru, u crkvama se održavaju zadušnice itd. Plod te saradnje je pokušaj stvaranja katoličkog bloka, letaci ‚Veritas‘ i ‚Vera Veritas‘ i ‚Hrvatski Narode‘. Po crkvama i samostanima održavaju se sastanci žena pod vodstvom popa Pilepića (urednik ‚Katoličke riječi‘). Te žene se sve češće bave denunciranjem rodoljuba.

Zapažaju se pripreme oko organiziranja protu narodno-oslobodilačkih oružanih formacija. Stoji se na stanovištu da treba spriječiti jačanje N. O. vojske i sa oružjem u ruci dočekati saveznike, jer da će oni voditi računa samo o naoružanim pokretima. U tu svrhu nastoji se od Talijana dobiti oružje pod parolom, ‚borba protiv komunizma‘. Pri tumačenju ciljeva organizacije novim članovima govori se o pripremanju boraca. Ugo Miletić, jedan od aktivnih organizatora, govori o oružju koje je kod bivših članova zaštite i ‚kod drugih izvora‘. Vojko Krstulović ispituje mogućnost oružanih akcija na Braču. Po riječima tumača pri diviziji Bergamo Mladineo, Š. Poduje i neki Sikirić (valjda bivši banski savjetnik, koji je bio uvijek ustaški raspoložen) tražili su od divizije oružje i izgleda najprije za Brač.⁶¹

U izvještaju potkraj srpnja 1943. navodi se da je »nakon saslušanja govora Dr. Krnjevića, u kojem je istakao da je jedna najvažnija zadaća aktivna borba protiv okupatora, Dr. Grgurić, nar[odni] zastupnik HSS odmah posjetio Mladinea i tražio da se odmah pristupi pregovorima sa partizanima i da se svakako dođe do saradnje. Mladineo je na to dao polovičan odgovor, kazao da on već tri nedjelje očekuje odgovor iz ‚šume‘, ali kada se mora da će tražiti u Splitu hitnu vezu. Grgurić je tražio da se odmah pristupi konkretiziranju i pitao koliko bi ljudi oni mogli poslati u borbu i da bi te ljude trebali opremiti. I ako je potreba

⁶¹ Isto, POC Split, br. 8243, 17. VII 1943, mjesečni izvještaj 15. VI – 15. VII 1943.

U jednom ranijem izvještaju, uz ostalo, stoji da »Dr. Grgurić sve otvorenije istupa protiv Mladinea i Šime Poduje radi njihove izdajničke politike« (Isto, OS-6/645, Povj. II odsjeka za Split, br. 76/43, 8. VII 1943. Izvještaj je potpisao »Boško«).

da će on sam ići. Mladineo je odgovorio da bi mogli sakupiti oko 500 ljudi, a da će već naći srestava da ih opreme.« Grgurić je zatražio da u eventualnim pregovorima s NOP-om prisustvuje zajedno s Mladineom.⁶²

U jednom izvještaju od kraja srpnja 1943. govori se o sastanku omladinskih povjerenika HSS u Splitu, kojim je rukovodio Vojko Krstulović. Na sastanku se govorilo o stanju u redovima emigracije. Prema navodima u izvještaju o odnosima HSS prema NOP govorilo se u ovom smislu: »Do sporazuma nije moglo doći radi ideoloških oprečnosti, a koliko bi u skorjoj budućnosti radi same javnosti do toga i došlo bio bi to običan politički manevar rukovođen momentalnim interesima. Naglašava se da će isti slučaj biti u odnosu među četnicima i NOP-a. To bi uostalom bilo sve po programu i dispozicijama iz Londona. Jer saveznici su zagovarali okupaciju Evrope sve do granica Sovj. Saveza i neće je napustiti do potpunog uređenja.« Na sastanku je, prema izvještaju, dalje bilo riječi o odnosu prema domobranima. O tome se kaže: »Odnos prema domobranima je vrlo prislan i uspostavljena je tjesna veza sa vodećima. U programu je također predviđena živa akcija za intervenciju u slučaju sloma tj. nedati nipošto domobranima prilike da ispuste oružje iz ruku. Domobranstvo je najjača karta na koju računa HSS, pored toga ustaše koji već sondiraju teren kod HSS-a. Njima će se suditi samo ukoliko su se okaljali krvlju i pljačkom prema narodu.«⁶³

U Splitu se Jančiković, kako sam navodi, zadržao dva-tri dana. Nakon toga krenuo je za Dubrovnik.⁶⁴ Tu je došao kod lučkog kapetana

⁶² U izvještaju se dalje navodi kako je više puta javljeno da je Grgurić »stalno i uporno urgirao saradnju sa partizanima. Uvjereni smo da je on iskreno za borbu protiv okupatora da simpatizira sa N.O. pokretom, ali još nije svjestan izdajstva Mačeka« (Isto, OS-6/659, POC Split, br. 88/43, 24. VII 1943).

⁶³ Isto, OS-6/663, POC Split, br. 92/43, 30. VII 1943. Izvještaj je potpisao povjerenik »Boško«.

U izvještaju od početka kolovaza 1943. govori se o nesuglasicama među omladinom HSS, o izdvajanju onih koji su za saradnju s NOP (Isto, OS-6/667, POC Split, br. 117/43, 3. VIII 1943). O odnosima u vodstvu HSS u Splitu i aktivnostima te stranke u Dalmaciji u to vrijeme usp. isto, OS-6/673, POC za Srednju Dalmaciju, br. 240/43, 8. VII 1943; POC Op. štaba Dalmacije, br. 1/43, 15. VIII 1943).

⁶⁴ Kao bilj. 3.

Prema obavještajnim podacima NOP-a, Jančiković je iz Splita oputovao za Korčulu. Tako u jednom izvještaju stoji: »18. VI ujutro Jančiković je oputovao za Korčulu. Eventualno će se povratiti preko Splita« (IHRPH, OS-6/633, Centar II odsjeka za Dalmaciju, Povj. II odsjeka za Split, br. 67/43, 21. VI 1943. Izvještaj je potpisao »Boško«). U drugom izvještaju stoji: »Jančiković je iz Korčule otišao za Dubrovnik, a odatle u Metković, pa se za par dana očekuje njegov povratak u Split« (Isto, OS-6/645, Povj. II odsjeka za Split, br. 76/43, 8. VII 1943). U jednom izvještaju iz Crikvenice stoji: »Jančiković je putovao u Dubrovnik sa brodom *Tomislava Lasanesa* u društvu Petra Dubokovića iz Jelse. Duboković se sastao sa Jančikovićem u Splitu. Putem pokušao ga je Jančiković bez ikakvog uspjeha pridobiti za svoje mišljenje. Jančiković je iz Splita produžio za Dubrovnik, gdje navodno postoji organizacija HSS sa kojom radi. – U Starigradu na Hvaru pokušali su nekoji HSS-ovci da postanu aktivniji, ali nakon što su nekoji bili odvedeni a nekoji primili preteća pisma – svaki njihov rad je prestao« (Isto, OS-3/216, ROC Crikvenica, br. 35/43, 14. VIII 1943, izvještaj »Ujka« od 8. VIII 1943. Na kraju izvještaja stoji napomena: »Izvješće je istinito – pošto je obav[ještajac] 'škunca' proputovao brodom iza Jančikovića te se vratio.« POC navodi da se »slaže s mišljenjem ROC-a«).

Svilokosa⁶⁵, koji ga je nerado primio, te je otišao kod Vlahu Begovića.⁶⁶ Posredovanjem zastupnika HSS prof. Mišetića te prof. Bilića, Jančiković je došao u dodir s domobranskim zapovjednikom u Dubrovniku i preko njega održavao veze sa Zagrebom. Obavijestio je vodstvo stranke u Zagrebu da je propaganda HSS u području od Metkovića do Kotora zanemarena a smatrao je da bi se moglo mnogo napraviti među seljacima, kod kojih postoji povoljno raspoloženje. Jančiković je pokrenuo ilegalni list *Hrvatski seljački glasnik*. Preko Mišetića s Jančikovićem je ponovo pokušao uspostaviti kontakt D. Jevđević, ali, navodi Jančiković, on na to nije pristao.⁶⁷

Prema Jančikovićevoj tvrdnji, odnosi između partizana i HSS u Dubrovniku bili su navodno izuzetno dobri. Partizanske novine, navodi on, nisu na tom području napadale Mačeka, što je Jančiković objasnio time što je HSS u Dubrovniku bila jaka. U izjavi Britancima on spominje i jedan sastanak u Gradskoj biblioteci, na kome su u ime HSS bili prisutni on, Mišetić, Dabrović, a od NOP-a prof. Hrabak, te jedna osoba s pseudonimom, za koju Jančiković pretpostavlja da je bio Oklobdžija, bankovni činovnik iz Zagreba. Prema Jančikoviću, postignut je sporazum po kome se HSS obvezala da će financijski pomagati partizane, a u slučaju dolaska na vlast, vlast će uzajamno dijeliti.⁶⁸ Teškoće su nastale, navodi on, kad je trebalo riješiti pitanje tko će biti »gazda«, ali je to pitanje ostavljeno po strani. Partizani su, nastavlja Jančiković, tražili da bi HSS trebala objaviti letak u kome bi se sporazum o suradnji oglasio i da se obrati seljacima da pomažu partizane. Prema mišljenju HSS, to je interno tehničko pitanje te stranke i treba ga njoj prepustiti. Mišetić je uputio otvoreno pismo (u 40 kopija), koje je potpisao, tražeći da seljaci pomognu »sve one koji se bore«. U kolovozu, navodi Jančiković, izbilo je to u javnost, preko četnika ili nekako drukčije (sumnja se da je to bilo preko Jevđevića). Talijanske vojne vlasti uhapsile su Mišetića, Dabrovića, Kolumbića, a sam Jančiković uspio je izbjeći hapšenje.⁷⁰ Vijesti o tome dospjele su i do organa NOP-a u Crikvenici. Tako u jednom izvještaju iz Crikvenice stoji: »Sam dr. Jančiković nalazi se još u Dubrovniku. Zadnje vijesti stigle od njega preko Zagreba javljaju, da je tamo uhapšen nar[odni] zas[tupnik] HSS i još nekoliko prvaka, a on sam 'da ne može izlaziti iz sobe', no čim mu bude moguće, da će putovati ovamo.«⁷¹

⁶⁵ Usp. str. 31.

⁶⁶ Kao bilj. 3.

U izvještaju »Paje«, potkraj srpnja 1943, stoji: »Dr. Jančiković je još uvijek u Dubrovniku, od kuda izgleda da se ne kani tako dugo vratiti. Njegove su adrese: Lucija Stovelli, Dubrovnik, Ploče 15 i Vlaho Begović – Dubrovnik I – Ploče 15 –« (kao bilj. 42).

⁶⁷ Kao bilj. 3.

⁶⁸ Jančiković tvrdi da je Mišetić davao partizanima 50.000 kuna tjedno.

⁶⁹ Kao bilj. 3.

⁷⁰ Isto.

⁷¹ IHRPH, OS-3/195, ROC Crikvenica, br. 47/43, POC-u za Hrvatsko primorje i Istru, 7. IX 1943, izvještaj »Paje« od 31. VIII 1943. Na kraju izvještaja stoji napomena: »Vijest je izvorna«.

Jančiković je iz Dubrovnika otišao u Rijeku Dubrovačku, gdje se smjestio kod seljaka Kristovića, odakle se nije micao do kapitulacije Italije. Smještaj mu je tu osigurao prof. Bilić. O njegovu boravku, navodi Jančiković, znali su samo njegov prijatelj Ratarić, Roter, Bilić i Petković. U jednom otvorenom pismu oni su optuživali četnike

Prema navodima Jančikovića, u siječnju-veljači 1943. iz Zagreba mu je stigla uputa da otputuje u London. Prepušteno mu je da sam izabere kako će to učiniti. Rečeno mu je da konzul NDH na Rijeci uživa povjerenje HSS-a,⁷² Jančiković je poslao Djivanovića na Rijeku s porukom da konzul dođe u Crikvenicu. U veljači-ožujku konzul je došao kod F. Borića. Jančiković je od njega zatražio da omogući putovanje četvorici članova HSS u Švicarsku, legalno ili ilegalno. Za dobivanje pasoša imao se pobrinuti kotarski predstojnik iz Praga Dinko Šuljak, koji je bio pristaša HSS.⁷³ Konzul je, prema Jančikoviću, odgovorio da će vidjeti što može učiniti, ali je zatražio da mu se poruke više ne šalju preko Djivanovića, za koga je smatrao da je u bliskim vezama s četnicima. Konzul je dalje izjavio da ima dobre odnose sa švicarskim konzulom u Trstu s kojim bi to mogao urediti preko pisma. U travnju 1943, konzul je po drugi put posjetio Crikvenicu. Izjavio je da je nemoguć bijeg legalnim putem, a sam se obvezao da će one koji žele ići u Švicarsku odvesti do Rijeke i osobno ih automobilom prebaciti u Italiju. Svećenik Guberina, iz Šibenika, koji je živio na granici, imao ih je prevesti u Švicarsku.⁷⁴ O tome se dogovorio s konzulom s Rijeke. Jančiković je izjavio da će to ispitati. Kasnije je konzulu poslao svoga šurjaka Pilara s porukom da prihvaća predloženi aranžman, pozivajući konzula da ponovo posjeti Crikvenicu. No, konzul se nije pojavio ni za mjesec dana. U svibnju 1943, Jančiković je poslao Djivanovića, ali se konzul nije htio ništa obvezati. Jančiković je o svemu obavijestio Zagreb. Iz Zagreba je dobio uputu da izvrši uvid u prilike i prikupi što više novih informacija. U skladu s tim on je poduzeo spomenuto putovanje do Dubrovnika.⁷⁵

Na početku rujna 1943, Jančiković je u Dubrovniku od Wintera dobio poruku u kojoj je stajalo da je sve uređeno za njegov put u Italiju i Švicarsku. No, Jančiković to nije prihvatio.⁷⁶ Tu informaciju potvrđuje i izvještaj »Paje« iz Crikvenice. U njemu stoji: »Saopćuje se, da je od Košutića i Tomašića stigla poruka, koju je donio za dr. Jančikovića hrvatski konzul sa Rijeke Čaleti. Po toj poruci treba dr. Jančiković, da se smjesta vrati u Crikvenicu, odakle će imati otići zajedno sa Tomašićem preko Italije u Švicarsku i to na poziv Gažija⁷⁷ (sin narodnog zast. Gažija⁷⁸

za izdaju. Potkraj kolovoza Jančiković je dobio obavijest od M. Sutona iz Mostara u kome ga obavještava da ga je Gestapo tražio u mostarskom području. Petković i Bilić prebacili su Jančikovića, 10. rujna 1943. automobilom u Petkovićev stan u Dubrovniku, kod katedrale. Ponovo se, 13. rujna 1943 vratio kod Kristovića (kao bilj. 3).

O Jančikovićevoj aktivnosti na dubrovačkom području D. Gizdić je, pod datumom 16. X 1943, zapisao da u kotaru Dubrovnik »mačekovci Kisić, Jančiković, Kolombić, Dokić i drugi razvijaju veoma živu djelatnost. Njihova politika 'stoj kod kuće' naišla je ovdje na najmasovniju podršku, neuporedivo veću nego u ma kojem drugom dijelu Dalmacije« (D. Gizdić, Dalmacija 1943, Zagreb 1962, 685).

⁷² Riječ je o konzulu Čaleti.

⁷³ U jednom nedatiranom izvještaju GOC-a Hrvatske spominje se da je Ivo Šuljak u Pag donio *Politički vjesnik* i dao ga samo svojim povjerljivim osobama (kao bilj. 9).

⁷⁴ Za Guberinu se navodi da je bio uvjereni ustaša, ali je kritizirao ustaške pretjeranosti i zbog toga bio zatvoren. Pošto je oslobođen pobjegao je u Italiju.

⁷⁵ Kao bilj. 3.

⁷⁶ Isto. Poruka je nosila datum 3. IX 1943.

⁷⁷ Radi se o Stjepanu Gažiju, bratu ing. Franje Gažija, koji je bio u Carigradu i Kairu.

⁷⁸ On nije sin zastupnika Gažija.

— inženjer agronomije u konzularnoj službi), Ljubičića i Kužine (također neki diplom[atski] činovnici), koji se već od prije nalaze u Švicarskoj. U poruci se ističe, da njihov dolazak traže i hrvatski socijalisti od kojih da se neki nalaze u Italiji, te talijanski socijalisti. Tu poruku primio je Borić, da je dostavi Jančikoviću.⁷⁹

Jančiković je iz Zagreba dobio informaciju da bi zemlju mogao napustiti i preko Dubrovnika. On se povezao sa zapovjednikom Hrvatske seljačke zaštite u Dubrovniku Čučkom, koji mu je predložio da bi se mogli prebaciti na Lopud. Oko sredine rujna 1943, Čučkov brat, te dr Pitarević i supruga kao i neki drugi bili su uhapšeni od Gestapoa kao engleski agenti. To je odgodilo planiranu akciju, zbog čega je vodstvo u Zagrebu bilo nestrpljivo. A. Ratarić, koji je još ranije pobjegao iz Zagreba, pronašao je kapetana Banca, koji je imao neki čamac i koji je obećao da će pomoći bjegstvo, ali je nedostajala posada. Jančikovićev prijatelj Vlaho Begović obećao je da će ih prevesti u Italiju. Begović je redovno održavao vezu s V. Svilokosom, koji se nalazio u bolnici. Ratarić je uspio nabaviti čamac. Kad je čamac 10. rujna 1943. stigao na Lopud, Banac i Čučko se nisu pojavili. Begović se povezao s kapetanom Tkalčićem. Na Lopudu su se smjestili u kući arhitekta Nikole Dobrovića. Kad su ga Begović i Jančiković upoznali s planom, Dobrović je odlučio da im se pridruži sa suprugom. Pridružio im se i Aleksandar Bilić, bivši dopisnik Reutera u Srbiji, kome su supruga i djeca bili u Engleskoj. Tako se skupila grupa od desetak osoba, koja se 28. listopada 1943. čamcem »Sv. Ante« prebacila u Bari.⁸⁰

U Bariju se Jančiković povezao s Englezima. Odatle je 1. studenog Krnjeviću uputio ovo pismo: »Dragi moj tajniče, po nalogu predsjednika Dr Mačeka, poslije veoma dramatičnog puta preko Jadrana u malom čamcu, stigao sam ovdje s nekoliko prijatelja.

Ja moram odmah ići u London da bih se konzultirao s tobom i drugima, tako da bi se donijele stanovite odluke u pogledu nekih veoma važnih političkih i vojnih pitanja. Molim, poduzmi potrebne korake tako da bih ja tamo mogao doći što je prije moguće.

Mi smo ovdje bez ikakvih sredstava, došavši samo u odijelima koja smo imali na sebi kad smo napustili Dubrovnik. Ja sam također odgovoran za prijatelje koji su došli samnom.

Bio bih ti veoma zahvalan ako možeš urediti s B. B. C. da u nekoliko narednih dana u emisiji za Jugoslaviju uvrsti slijedeće:

„Florijan je stigao.“⁸¹

O Jančikovićevu boravku u Bariju bili su obaviješteni i predstavnici HSS u Kairu, gdje se nalazilo sjedište Purićeve vlade, koja je tamo doselila iz Londona, potkraj rujna 1943, da bi, nakon kapitulacije Italije, bila bliže događajima u zemlji.⁸²

⁷⁹ IHRPH, OS-3/195, ROC Crikvenica, POC-u za Hrvatsko primorje i Istru, 3. IX 1943. Izvještaj je potpisao »Pajo«. Na kraju izvještaja stoji napomena: »Vijest je izvorna i istinita.«

⁸⁰ Kao bilj. 3.

⁸¹ FO 371, f. 44329, prilog uz R 1512, original pisma na engleskom, rukopis; FO 536, f. 9,20/125/43, prijepis pisma.

⁸² Iz raspoloživih podataka ne vidi se pouzdano jesu li predstavnici HSS u Kairu o Jančikovićevu boravku bili obaviješteni izravno ili preko Londona. Bivši šef Mačekova

Prvotni je plan bio da Jančković iz Barija dođe u Kairo. Na tome je naročito radio Jukić. Tako je on u svoj dnevnik 11. XI 1943. zapisao: »Bio kod Stevensona od 6 do 6.30. Govorio za Tomicu pa za kralja. On o tom govorio s Purićem.«⁸³ I Stevenson je zabilježio da se Jukić kod njega zalagao za Jančkovića i dokazivao kako je poželjno da on dođe u Kairo.⁸⁴

Nakon Jančkovićeve odlaska u Bari, »Fungus« (britanska vojna misija u Hrvatskoj) je dostavio informacije da partizani optužuju Jančkovića za suradnju s neprijateljem. Te su informacije bile važne pri razmatranju pitanja o Jančkovićeve eventualnom odlasku u Kairo, o čemu je došlo do konzultacija između raznih britanskih službi.⁸⁵ Jukić se trudio da kod Stevensona pobije optužbe protiv Jančkovića.⁸⁶

kabineta (dok je bio potpredsjednik u vladi Cvetković–Maček), a zatim pomoćnik ministra vanjskih poslova, Ilija Jukić, zabilježio je 15. XI 1943: »Milan mi pokazao pismo od Tomice od 1. XI 43.« (Vjerojatno je riječ o Milanu Martinoviću, ministru financija, trgovine i industrije u Purićevoj vladi, inače pristaši HSS.) Vjerojatno je riječ o spomenutom pismu Krnjeviću, a možda i posebnom pismu Martinoviću. Jukić u bilješki od 22. X 1943, spominje da je ručao s britanskim ambasadorom pri jugoslavenskoj vladi Stevensonom, kome je dao »prepis Tomičina pisma«. (I. Jukić, dnevnik, rukopis, izvodi kod autora.) U arhivu Britanske ambasade pri jugoslavenskoj vladi nalazi se prijepis spomenutog pisma Krnjeviću (Kao bilj. 81, FO 536). Kasnije, E. Barker iz Political Intelligence Departmenta, na osnovi informacija koje je dobila iz Barija, obavještavala je Rosca u Foreign Officeu da je Jančković možda uspio uspostaviti vezu ili s Martinovićem u Kairu ili Krnjevićem i Šutejom u Londonu nekim kanalima mimo P.W.E. (Political Warfare Executive – Ured za politički rat. – FO 371, f. 44367, R 6226, 20. IV 1944.)

⁸³ Sutradan Jukić spominje Trumbića [?] za koga kaže da je »dobro s partizanima za sada. Obećao pomoći Tomici«.

⁸⁴ Kao bilj. 81, FO 536, Stevensonova bilješka od 22. XI 1943, uz prijepis spomenutog pisma Krnjeviću.

⁸⁵ U jednoj okružnici Propagandnog odjela ZAVNOH-a od 15. II 1944, u kojoj se daje ocjena politike HSS i stav prema njoj, spominje se da na »istoj liniji, liniji politike izdaje osnovnih interesa hrvatskog naroda i njegove slobode jest put dra Tome Jančkovića u Italiju s ciljem, da pregovara u ime Mačeka s Purićevom vladom i kraljem«. U sličnom kontekstu, zajedno s ostalim istaknutim članovima vodstva HSS, Jančković se spominje i u jednom letku Izvršnog odbora ZAVNOH-a, u veljači 1944, te navodi da je »Maček nedavno poslao u Kairo svog pouzdanika *Dra Tomu Jančkovića*, koji sada iz južne Italije šalje Purićevoj vladi molbu za putnicu u Kairo« (Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske, zbornik dokumenata 1944, Zagreb 1970, 145, 233, 235; usp. i 241).

U informacijama koje su imale britanske službe o optužbama protiv Jančkovića spominjalo se da je u Crikvenici vodio propagandu za NDH i regrutirao za domobrane u talijanskoj zoni, da je informiran o Košutićevim razgovorima s Pavelićem. Kad su ga u Bariju Britanci ispitivali o njegovim aktivnostima u Crikvenici, Jančković je bio »nesklon da o njima da izvještaj«, osim što je izjavio da je izdavao tajno *Politički vjesnik* (od lipnja 1942. do lipnja 1943), da bi održao na životu HSS. Svoje slobodno kretanje po Primorju i Dalmaciji u vrijeme talijanske okupacije objašnjavao je time što su Talijani bili u strahu da bi njegovo hapšenje razdražilo seljake (FO 536, f. 9,26/125/43, B1/89/1253/23, Memorandum I.S.L.D, Most Secret, 5. XII 1943; isto, nedatirana bilješka). U Memorandumu se spominje da je »partizanski izvor« o Jančkovićevoj aktivnosti izvijestio »oko tri mjeseca ranije«, što bi, dakle, značilo već u rujnu, prema tome i prije Jančkovićeve dolaska u Bari, ili je možda riječ o pogrešnom datiranju.

⁸⁶ Usp. FO 536, f. 9/20/125/43, Stevensonova zabilješka od 22. XI 1943.

Jukić je zabilježio, 22. XI 1943, da je kod Stevensona branio Jančkovića od optužbi da je »pristaša bijele garde«. Pod 2. XII zapisao je da se »Gaži [ing. Franjo Gaži]

Razne britanske ustanove različito su gledale na oportunistički put Jančikovićevega u Kairo. Prema jednom mišljenju, bilo bi razborito da mu se dopusti dolazak u Kairo, pod uvjetom da tu bude saslušan.⁸⁷ Jedan službenik u Britanskoj ambasadi pri jugoslavenskoj vladi u Kairu popratio je taj prijedlog mišljenjem kako se ne čini da bi Jančiković za Britance mogao biti od posebne koristi. Smatrao je da treba ispitati kako na njegov dolazak gleda jugoslavenska vlada.⁸⁸ Ambasadoru Stevensonu se činilo da bi Jančiković mogao dati korisne informacije.⁸⁹ Kad je o prijedlogu za Jančikovićevo dolazak u Kairo Stevenson upoznao Purića, ovaj mu je odgovorio da on posebno ne želi njegov dolazak, ali na to nema ni posebnih prigovora, dodavši da mu je poznato da Jančiković nosi Mačekovu poruku.⁹⁰

Sutradan, nakon što je Stevenson razgovarao s Purićem, zaključeno je da se Jančikoviću ne dopusti dolazak u Kairo. S tom odlukom upoznat je i S. O. E. (Special Operations Executive — Služba za specijalni rat), u čijem sastavu je bio i »Fungus«. S. O. E. je skrenuta pažnja da se za Jančikovićevo dolazak zalagao kod Stevensona Jukić, koji je poricao optužbe protiv Jančikovića. Prema Stevensonovoj instrukciji, od S. O. E. je zatraženo jesu li informacije te službe o Jančikoviću točne, s obzirom na Jukićeva uvjerenja i njegovu informaciju da je Jančiković navodno blizak prijatelj I. Ribara. Kako bi, prema mišljenju Stevensona, Jančiković Britancima mogao dati korisne informacije, zamoljeno je da se nad njim drži određena kontrola.⁹¹ I britanski predstavnici u Bariju, koji su saslušavali Jančikovića, također su bili protiv njegova odlaska u Kairo.⁹² Jukićeva bilješka od 2. XII 1943. međutim, govori o tome kao da je Jančiković već bio na putu za Kairo. Jukić je, naime, toga dana zabilježio: »Prije večere reče mi Milan [Martinović?]: Pera [Živković?] mu danas telefonirao, da mu Stevenson kazao, da je Tomica već na putu. Sinoć je večerao kod Stevensona.« Nakon razgovora s Gažijem, 5. XII 1943, Jukić je zapisao da »Tomica mora doći svakako što prije«. No, 9. XII 1943.

boji da nije i Tomica petljao što god s Talijanima«, do kojega je zaključka došao na temelju informacija britanskih organa. Gaži je spominjao i optužbu da je Jančiković obilazio talijanske garnizone (bilješka 9. i 12. XII 1943).

⁸⁷ To se označava kao mišljenje M.O.4, što je vjerojatno u vezi s nedatiranom bilješkom na istom mjestu u kojoj se navode podaci o Jančikoviću, i konstatira da je »Fungus« dostavio informaciju o optužbama protiv njega, te zaključuje da bi bilo razborito odobriti mu dolazak u Kairo, nakon čega mora biti saslušan. Dodaje se da bi on mogao biti »neškodljiv« (He may be harmless. — FO 536, f. 9,21/125/43).

⁸⁸ Isto, bilješka od 20. XI 1943, B[road Philippe?].

⁸⁹ Isto, 20/125/43, Stevensonova bilješka od 22. XI 1943.

⁹⁰ Kao bilj. 87, Stevensonova bilješka od 22. XI 1943. Stevenson je dalje zabilježio: »On zacijelo ne treba biti doveden avionom. Ako je putovanje morem moguće on može doći.«

⁹¹ FO 536, f. 9, 21/125/43, pismo Broada (Britanska ambasada u Kairu) brigadiru C.M. Kebleu (Kairo), 23. XI 1943. Takvu odluku donio je Working Committee of S.O.C. (Special Operations Committee).

⁹² Memorandum I.S.L.D. Bari, kao bilj. 85. Na kraju Memoranduma stoji: »Preporuka: Treba ostati već donesena odluka da mu se uskrati ulazak.« U jednoj bilješci (isto, f. 11, 3/67/44), u kojoj se navode akta koja se odnose na Jančikovića, spominje se iz ovog razdoblja još: sastanak S.O.O.C. 4. XII; pismo Stawellu, 30. XI, ali na ta akta nisam naišao.

on bilježi Gažijevu informaciju da mu je »Clark⁹³ rekao da Tomica ne može doći«, a 13. XII o razgovoru s Gažijem i Milanom [Martinovićem?] zapisao je: »Clark i S[eton]-W[atson Hugh]: Tomica ne može ovamo.«⁹⁴

U razgovoru sa Stevensonom Purić, kao što je spomenuto, nije bio posebno zainteresiran za Jančikovićev dolazak u Kairo. Međutim, nekoliko dana kasnije on je za to dao inicijativu. U pismu Stevensonu, 7. XII, pozivajući se na prethodni razgovor, Purić je molio da nadležni britanski organi organiziraju Jančikovićev dolazak u Kairo. Stevenson je s tim bio suglasan.⁹⁵ Ranija odluka bila je revidirana i odlučeno je da Jančiković može biti doveden u Kairo, te su u tom smislu bile dane odgovarajuće instrukcije.⁹⁶ Stevenson je o takvoj instrukciji obavijestio Purića, dodavši da ne zna točan datum Jančikovićeve dolaska, ali vjeruje da će taj put morem biti moguće brzo urediti.⁹⁷

Iz raspoloživih podataka nije vidljivo jesu li bile poduzimane i kakve konkretne mjere da se ta odluka o Jančikovićevu putu i realizira. Još prije Purićeve intervencije on se, potkraj studenog 1943, javio Šubašiću pismom u kojem je stajalo: »Prije mjesec dana došao sam u savezničko inozemstvo po nalogu našeg predsjednika dr. Mačeka, radi sastanka sa našim u Londonu i po mogućnosti Vama, radi savjetovanja i stvaranja odluka o vrlo važnim političkim i vojničkim pitanjima.

Na žalost nije mi se uspjelo maći iz Bari-a, kamo sam stigao iz Dubrovnika preko Jadrana. Sjedim ovdje uzalud i beskorisan ne imajući s nikim od naših veze i mogućnosti saobraćaja. Moji su svi pokušaji da stupim u vezu sa našima odnosno da otputujem ostali bezuspješni.

Možda bi Vi mogli što u tom pravcu učiniti? Ja sam već zdvojan da mi ovako nekorisno prolazi vrijeme, dok bi trebalo riješavati najvitalnija naša pitanja.«⁹⁸

R. Bićaniću, koji se nalazio u Londonu, Jančiković je, 11. siječnja 1944, pisao kako mu je vjerojatno poznato da se on nalazi u Bariju »jer sam se već nekoliko puta javio Krnjeviću i Šuteju«, dodajući da mu je Šutej (koji mu je dostavio novac) »prije mjesec dana javio da radi na mome putu u London«. Jančiković se žali da, osim te obavijesti, nije iz Londona »primio niti jedne riječi upute odnosno informacije. Ta okolnost me ozbiljno čudi i zbunjuje, te si ju rastumačiti ne mogu nikako«. On

⁹³ Riječ je o majoru Desmondu Clarku, iz S.O.E.

⁹⁴ Usp. bilj. 86.

⁹⁵ FO 536, f. 9, 26/125/43, Kraljevska jugoslavenska vlada, Ured predsjednika, pov. br. 3577, 7. XII 1943. Stevenson je 8. XII napisao primjedbu: »Neka dođe morskim putem.«

⁹⁶ Takvu odluku donio je, 9. XII, S.O.C. (usp. bilj. 91). Britanska ambasada obratila se Allied Liaison Staffu (Savezničkom štabu za vezu) da omogući Jančikoviću put morem (Isto, 29/125/43) pismo Broada ppukovniku H. G. Curranu.

⁹⁷ Isto, 28/125/43, br. 94, 10. XII 1943.

Tih dana se služba S.I.M.E. (General Headquarters Middle East Forces), koja je imala saslušati Jančikovića nakon dolaska u Kairo, zanimala što je učinjeno na organizaciji njegova puta, dodajući da se proučavaju dokazi o njegovoj eventualnoj suradnji s Nijemcima (Isto, 30/125/43, S.I.M.E., P 7498, pismo ppukovnika K. W. Jonesa, Betoyu, Allied Liaison Staff, 15. XII 1943; usp. i bilješku Broada i Stevensona, 20. XII 1943).

⁹⁸ IHRPH, KP-29/1846, prijepis pisma upućenog iz Barija, 27. XI 1943, Šubašiću u Washington, posredstvom Jugoslavenske ambasade.

naglašava da je »neophodno potrebno da se s Vama što prije sastanem i dogovorim, jer sam radi toga poslan iz domovine«. Na kraju moli Bićanića da ga opširno obavijesti »naročito što je sa mojim putem u London«. ⁹⁹ Sutradan je pisao i Šuteju, podsjećajući ga da se već tri mjeseca nalazi u Bariju i izražava čuđenje što je bez ikakvih novosti i instrukcija. Naglašava da je susret neophodan, što je moguće prije, da bi mogao prenijeti instrukcije predsjednika (Mačeka) i informacije o prilikama u Hrvatskoj. Moli Šuteja da susret odmah osigura. ¹⁰⁰

Jančiković je molio britanske predstavnike da pismo Bićaniću bude dostavljeno njihovim službenim kanalima. ¹⁰¹ St. Clissold dostavio ga je Britanskoj ambasadi u Kairu da ocijeni treba li pismo otpremiti. ¹⁰² U međuvremenu ponovo je zauzeto gledište da Jančikoviću ne treba odobriti odlazak iz Barija. ¹⁰³ U skladu s tim, Stevenson je preporučio da ni spomenuto pismo Bićaniću ne treba biti otpremljeno, nego ga treba zadržati. Clissoldu je odgovoreno da britanski organi sigurnosti raspolažu informacijama iz kojih se vidi da je Jančiković, prije nego je napustio zemlju, imao neke nepoželjne kontakte i da mu zbog toga ne treba pružiti pogodnosti da dođe u Kairo, niti otpremiti pismo Bićaniću. ¹⁰⁴ Iz raspoloživih podataka ne vidi se kako je došlo do revizije ranije odluke prema kojoj je Jančikoviću bio dopušten put u Kairo, je li takva odluka donesena na temelju ranijih informacija o njegovoj aktivnosti u zemlji ili su pristigle i nove informacije. ¹⁰⁵ Pozivajući se na pismo od 10. prosinca 1943, u kojemu ga je obavijestio da je Jančikoviću odobren put u Kairo, Stevenson je obavijestio Purića da su nakon toga britanske vlasti došle do informacija koje nagovještavaju da je Jančiković na području Crikvenice bio u vezi s neprijateljem i da u takvim okolnostima britanske vlasti ne osjećaju da bi bio poželjan njegov put u Kairo. ¹⁰⁶

⁹⁹ FO 536, f. 11, 7/67/44. Jančiković spominje da se s njim nalazi i književnik Miroslav Feldman.

¹⁰⁰ FO 371, f. 44329, R 5091, 12. I 1944, dopisnica, na engleskom.

Jukić je, 13. I 1944, zapisao da se susreo s Ivanovićem [Vanom], kome je dao »poruke (o programu) za Tomicu«. Ivanović je, dakle, vjerojatno putovao u Bari.

¹⁰¹ Dopisnica je Šuteju bila uručena tek 28. III 1944 (kao bilj. 100, Krnjevićevo pismo Cadoganu, 29. III 1944).

¹⁰² FO 536, f. 11, 7/67/44, Clissold Broadu, 14. I 1944. Clissold spominje i memorandum o HSS, za koji dodaje da je dijelom sastavljen i prema razgovoru s Jančikovićem (usp. prilog). Očekujem, piše Clissold na kraju, da se u Kairu gnjavite s Jugoslavenima. Bari je mnogo zanimljivije mjesto za promatranje, prolaze ljudi različitih vrsta i položaja, s prilično informacija, u većini tendencioznih.

¹⁰³ U jednoj zabilješci, koja se poziva na pismo generala Beaumenta Nesbitu od 1. I 1944, navodi se kako je S.I.M.E. informirala da je na temelju instrukcija iz Londona odlučeno da Jančiković ne treba otputovati iz Italije (FO 536, f. 11, 3/67/44). Nije jasno odnosi li se to na već ranije donesenu takvu odluku ili nakon što je ona ponovo donesena.

¹⁰⁴ Isto, 7/67/44, pismo Broadu Clissoldu, 5. II 1944. Takva uputa dana je u jednoj zabilješci uz Bićanićevo pismo, koju je, 20. I 1944, napisao vjerojatno Stevenson, a pod istim datumom s njom se slžio B[road].

¹⁰⁵ U zabilješci iz prethodne napomene kaže se da je Jančiković nepoželjan zbog njegove suradnje s Nijemcima. O suradnji s Nijemcima govori se i u ostalim dokumentima. Tu je, vjerojatno, riječ o omašci, koja se zatim prenosila. Naime, prigovori su se odnosili na Jančikovićevu aktivnost u područjima gdje su bili Talijani.

¹⁰⁶ FO 371, f. 44329, R 1147, Stevenson Puriću, 14. I 1944, kopija.

Za Jančikovića se zanimao i ministar vanjskih poslova A. Eden.¹⁰⁷ Stevenson ga je nešto kasnije izvijestio da je bila donesena odluka da se Jančikovića dovede na Srednji (Bliski) istok, o čemu je on, 10. prosinca 1943, obavijestio Purića. Nakon toga proćule su se vijesti da je Jančiković kolaborirao s Nijemcima prije nego što je napustio zemlju, o čemu služba S. I. S. ima informacije. U takvim prilikama nepoželjno je da mu se omogući put na Srednji (Bliski) istok, o čemu je obavijestio Purića.¹⁰⁸

Potkraj siječnja 1944, Krnjević se obratio stalnom podsekretaru u Ministarstvu vanjskih poslova V. Britanije Alexanderu Cadoganu s informacijom da se Jančiković nalazi u Bariju i da je upućen u London u važnoj političkoj misiji.¹⁰⁹ Jančikovićevim dolaskom, naglašavao je Krnjević, stvorena je jedinstvena prilika da se iz prve ruke dobiju informacije o Mačekovim pogledima na opće prilike u Hrvatskoj kao i njegove sugestije o političkim i vojnim pitanjima. Maček ne samo što je ostao neosporni vođa hrvatskog naroda, nego je njegov autoritet i porastao njegovom odlukom da dijeli sudbinu svoga naroda (time što je ostao u zemlji), usprkos opasnosti koja je u tome sadržana, kao i njegovim nepokolebljivim odbijanjem da surađuje s okupatorom, usprkos njegovim ponudama i prijetnjama. Nedostatak stvarnih veza s Mačekom razlog je mnogim događajima koji su za žaljenje, a koji su se mogli izbjeći u suradnji s njim i hrvatskim seljačkim pokretom u zemlji. U deset godina koje su prethodile ratu hrvatski seljački pokret bio je kudikamo najjača demokratska i konstruktivna snaga u Podunavlju i Jugoistočnoj Evropi. Bila bi pogreška ne održavati veze s njegovim vodstvom na samom terenu, pogotovo u trenutku kad se može značajno pridonijeti pobjedi savezničke stvari u tom dijelu Evrope. Konstruktivnost i neophodnost hrvatskoga seljačkog pokreta još su očividniji s obzirom na poslijeratnu obnovu Podunavlja i Jugoistočne Evrope, zbog njegovih zdravih socijalnih i političkih načela, kao i njegove čvrste i rasprostranjene organizacije. Maček, nastavio je Krnjević, želi direktnu vojnu i političku suradnju te je radi toga Jančikovića i poslao u inozemstvo, a što se može vidjeti i iz priloženoga Jančikovićevog pisma. Spomenuvši da Jančikovića poznaje već više godina, Krnjević izražava spremnost da za njega preuzme svu odgovornost i moli Cadogana da se ubrzaju koraci za Jančikovićev što brži dolazak u London.¹¹⁰

U odgovoru Krnjeviću Cadogan je naveo poznati slijed događaja oko Jančikovića. On, naime, navodi da je svojedobno Purić od Stevensona zatražio da se organizira Jančikovićev put u Kairo. Stevenson je nakon toga informirao Purića da su do britanskih vlasti došle informacije koje su sugerirale da je Jančiković na području Crikvenice bio u dodiru s neprijateljem. Zbog toga su britanske vlasti smatrale da nije poželjan

¹⁰⁷ Eden se još 26. XI 1943. telegramom zanimao kod Stevensona ima li kakve informacije o dva člana HSS, Jančikoviću i dru Smoljanu. U vezi sa Smoljanom informacija je bila pogrešna, jer on nije bio s Jančikovićem.

¹⁰⁸ FO 371, f. 44329, R 1147, Stevensonovo pismo Edenu, 14. I 1944.

¹⁰⁹ Krnjević je priložio i spomenuto Jančikovićevo pismo od 1. XI 1943. Inače, on pogrešno navodi da je Jančiković u Bariju »oko 2 mjeseca«, jer je već bio tri mjeseca.

¹¹⁰ FO 371, f. 44329, R 1512, Krnjevićevo pismo Cadoganu, 26. I 1944.

njegov dolazak u Kairo te se u skladu s tim ne može preporučiti ni njegov dolazak u Britaniju.¹¹¹

Potkraj veljače 1944, Krnjević se ponovo obratio Cadoganu u povodu njegova spomenutog odgovora o razlozima zbog kojih se Jančkoviću ne može dozvoliti odlazak iz Barija, odnosno da se ne može dopustiti njegov put u London. Krnjević nije vjerovao u optužbe protiv Jančkovića. Kao argumente za svoj stav navodio je: 1) Jančković je u Crikvenici izdavao tajne (podzemne) antiosovinske novine, a to ne bi mogao učiniti uz pristanak okupacijskih vlasti. Ako bi informacije koje imaju britanski organi bile točne, onda Jančkoviću ne bi trebalo da taj list izdaje tajno. Naprotiv, tvrdi dalje Krnjević, Jančković je imao neprestano teškoća s okupacijskim vlastima i svoju zadaću mogao je izvršavati samo uz podršku lokalnih političkih prijatelja. Jančković je taj posao obavljao u ime vodstva stranke, a on mu je povjeren zbog uspješnog rada na izdavanju tajnih novina, naročito u razdoblju 1937—1938. Jančkovićevo mjesto stalnog boravka je inače Zagreb, gdje mu je ostala obitelj,¹¹² nastanio se u Crikvenici, jer se smatralo da je to najpodobnije mjesto da se tu u ime stranke izdaju takve novine; 2) poslije kapitulacije Italije Jančković je preko Dubrovnika, pod teškim uvjetima, stigao u Italiju.¹¹³ Nemoguće je, nastavlja Krnjević, da Maček povjeri takvu misiju, o kojoj u svom pismu govori Jančković, čovjeku koji bi bio u dodiru s neprijateljem, što ne bi moglo izbjeći pažnji HSS-a; 3) Krnjević ističe da dugo godina osobno poznaje Jančkovića i imao je prilike upoznati se s njegovim antinacističkim i antifašističkim mišljenjem u godinama pred rat, kad je bio privatno i javno izložen napadima osovinskih agenata. Ako se to, što je on naveo, dodaje Krnjević, ne smatra dovoljno uvjerljivim za Jančkovićevo politički integritet, predlaže da se o tome konzultira bivši britanski konzul u Zagrebu Rapp, koji je bio u stalnim dodirima s predstavnicima HSS i poznaje također Jančkovića; 4) informacije koje su na terenu dobili britanski organi o Jančkoviću, zaključuje Krnjević, proizlaze iz neprijateljstva političkih protivni-

¹¹¹ Isto, pismo Cadogana Krnjeviću, 10. II 1944. U pismu od 27. I 1944. P.N. Loxley iz Foreign Officea u ime Cadogana potvrdio je Krnjeviću prijem njegova pisma od 26. I 1944.

Foreign Office je, 7. II 1944 (isto), informirao Britansku ambasadu u Kairu o Krnjevićevu pismu te da mu je odgovoreno u skladu sa Stevensonovim pismom Puriću od 14. I 1944. Foreign Office ističe da ne raspolaže uvjerljivim dokazima koji bi pokazivali da je Jančković uistinu surađivao s Nijemcima. Ako je tako, smatra Foreign Office, Jančković treba da ostane gdje i jest, a u protivnom trebalo bi ga tretirati isto kao i Adamića (Usp. *Boban*, Iz britanske politike prema HSS).

Bilješka koja je sačinjena u Britanskoj ambasadi u Kairu, 11. II 1944, vjerojatno se odnosi na taj telegram Foreign Officea. U bilješci se govori da je »njihov telegram« razmatren s Haldame Porterom (S.I.M.E.) i ppukovnikom Deakinom (S.O.E.). Tada je konstatirano da je on iako britanski predstavnici u Bariju s velikim sumnjama gledaju na Jančkovića, u praksi slobodan. Jedan od razloga za to jest u tome što britanska služba tu nije adekvatno organizirana. U takvim uvjetima smatra se da bi bilo dobro Jančkovića dovesti u Kairo i tu ga zadržati. To bi omogućilo da se uvaži preporuka Foreign Officea u pogledu postupka prema njemu, osiguralo bi se da Jančković ne napravi kakvu štetu i olakšalo bi Britancima da doznaju kakve informacije mogu od njega dobiti. Predloženo je da se takva sugestija uputi Foreign Officeu (FO 536, f. 11, 7/67/44, bilješka od 11. II 1944, vjerojatno Broadov paraf. Istog dana Stevenson je dopisao: »Slažem se.«).

¹¹² Jančkovićeva se obitelj, kao što je navedeno, preselila u Crikvenicu.

¹¹³ Krnjević ovdje upućuje na spomenuto Jančkovićevo pismo od 1. XI 1943.

ka, koji smatraju da je u njihovom političkom interesu da se onemogući uspostava direktnih veza između političkih vođa hrvatskog naroda i velikih saveznika.

Krnjević, na kraju, moli Cadogana da se cijelo pitanje ponovo razmotri u svjetlu njegovih argumenata, naglašavajući da su direktne veze između Mačeka i velikih saveznika prijeko potrebne i s vojnog i s političkog stanovišta.¹¹⁴

U ime Cadogana Krnjeviću je odgovorio Orme Sargent, kratko napomenuvši da će to ispitati i da će mu, čim mu bude imao što reći, javiti.¹¹⁵ To Krnjevićevo pismo pristiglo je u Foreign Office u vrijeme, kad se razmatrala sugestija Britanske ambasade u Kairu o prednostima Jančkovićeve dolaska u Kairo.¹¹⁶ U Foreign Officeu bio je prihvaćen ovaj zaključak: »Premda ima dokaza da je Jančković surađivao s četnicima¹¹⁷ i zbog toga indirektno s Nijemcima, mi ne vidimo ničeg što pokazuje da je on antibritanski raspoložen ili što bi opravdalo da ga se drži u zatvoru. Čini se samo da je on lojalan član HSS koji smatra da je stalna prijetnja od komunizma veća opasnost nego privremena neugodnost njemačke okupacije. To samo po sebi nije dovoljan razlog da ga se drži interniranim. Naravno, nema ozbiljne opasnosti za sigurnost ako ga se pusti da se slobodno kreće, držeći ga, ako je potrebno, neko vrijeme pod nadzorom. Ako, kao što Jančković kaže, ima prijedloge od Mačeka, mi bismo ih voljeli čuti.«¹¹⁸

U skladu s takvim zaključkom neke britanske službe izmijenile su informacije o Jančkovićevu položaju i držanju u Bariju. Ambasada u Kairu upozoravala je službu S.I.M.E. kako Foreign Office ne zauzima tako strogo stanovište u pogledu dokaza protiv Jančkovića, kao što čini Ambasada. Od S.I.M.E. je zatraženo mišljenje o takvom stavu Foreign Officea, napose o gledištu da Jančković treba biti slobodan, pod nadzorom.¹¹⁹ Ta je služba potvrdila da Jančkoviću nije ograničeno kretanje unutar Južne Italije. On je nekoliko puta bio saslušan, ali nije govorio o Mačekovoj poruci, a dao je više informacija o prilikama u zemlji. Obećano je da će se od britanskih organa u Bariju zatražiti da ispituju nosi li Jančković uistinu kakvu poruku od Mačeka.¹²⁰ Kod britanskih službi u Kairu stvoren

¹¹⁴ FO 371, f. 44329, R 3060, Krnjevićevo pismo Cadoganu, 22. II 1944. Na pismu se nalazi napomena od 23. II: »Not seen by Sir A. Cadogan« (Cadogan nije vidio).

¹¹⁵ Isto, Sargent Krnjeviću, 2. III 1944.

¹¹⁶ Usp. bilj. 113. Ta su razmatranja registrirana pod istim brojem pa su vjerojatno i razmatrana jedinstveno s Krnjevićevim pismom, a možda je to pismo i bilo povod da Foreign Office to neposredno uzme u razmatranje.

¹¹⁷ U nacrtu ovog odgovora stajalo je »Although there is evidence that Jančikovic may have collaborated...« (da je možda surađivao). Službenik Foreign Officea Bromley predložio je da se izraz »may have« izostavi, s obzirom na navode u Cecilovu pismu od 24. II (»in thewief of the definite statement in M. Cecil's letter c/5800 of 24/2«) na koje inače, nisam naišao.

¹¹⁸ FO 371, f. 44329, R 3060, telegram br. 150, Britanskoj ambasadi u Kairu, 1. III 1944.

¹¹⁹ FO 536, f. 11, Broad, 7. III 1944, Haldame Porteru (S.I.M.E.). Kopija je upućena W. Deakinu.

¹²⁰ Isto, D. L. Haldame Porter Broadu, 20. III 1944.

Otpisnik poslova Ambasade u Kairu obavijestio je Foreign Office da je od službe sigurnosti dobio potvrdu da se Jančković slobodno kreće na jugu Italije. On je tamo

je dojam da Jančiković ne nosi nikakvu Mačekovu poruku. Tako je Štab Force 133 obavještavao Britansku ambasadu u Kairu kako su iz Barija primljene informacije da Jančiković osobno nije vidio Mačeka otkako je ovaj bio zatvoren (jesen 1941), ali je izjavio da je njegova misija u ime članova vodstva Tomašića, Košutića i Farolfija.¹²¹

Potkraj ožujka 1944, Krnjević se ponovo obratio Cadoganu. Skrećući mu pažnju na svoja ranija pisma,¹²² Krnjević ističe da sadašnje stanje jugoslavenskih stvari još povećava važnost Jančikovićeva otpuštanja iz logora u Italiji i njegov dolazak u Britaniju, kao što proizlazi i iz Jančikovićevih riječi Šuteju. Kako bez Mačeka i HSS nije moguće postići nikakvo trajno rješenje problema Jugoslavije, važnost je Jančikovićeve misije posebno očevidna u mogućim nepredvidivim okolnostima, zaključuje Krnjević.¹²³

U Cadoganovu odgovoru Krnjeviću bilo je ponovljeno ranije gledište prema kojemu, s obzirom na prispjele izvještaje s terena, Jančikoviću nije moguće dopustiti dolazak u London. On, kaže se dalje, u Italiji ima slobodu kretanja, a rečeno mu je da poruku može saopćiti odgovarajućim britanskim vlastima.¹²⁴

U prvo vrijeme, kao što se moglo zapaziti, u prepisci britanskih službi oko Jančikovića, u središtu pažnje više su bile optužbe protiv njega i oko toga se, uglavnom, i kretala argumentacija za njegovo zadržavanje u Italiji. Od ožujka 1944, u prvi plan sve više izbija pitanje kakvo je pravo značenje Jančikovićeve misije za Britance i nosi li on uistinu kakvu Mačekovu poruku. Na početku travnja 1944, Foreign Office je mislio da u Bari može otputovati Ph. Broad, iz Ambasade u Kairu, razgovarati s Jančikovićem i uvjeriti se kakve su vrijednosti prijedlozi koje on nosi.¹²⁵

Oko sredine travnja 1944, Glavni štab snaga na Srednjem istoku (General Headquarters Middle East Forces, S.I.M.E.) svojim predstavnicima u Bariju uputio je ovu instrukciju: »U vezi s vašim izvještajem SLO/34 od 13. IV 44. ja sam Jančikovićevo pitanje raspravio s Ambasadom ovdje. Oni

u dodiru sa službom S.O.E. Ambasada je od Barija zatražila informacije o navodnoj Mačekovoj poruci (FO 371, f. 44329, R 4479, br. 266, 20. III 1944).

¹²¹ FO 536, f. 11/67, Force 133, 29. III 1944, Broadu.

U jednoj zabilješci od 27. III 1944, stoji da je služba S.I.M.E. primila iz Barija neodređen odgovor u vezi s pitanjem ima li Jančiković kakve određene prijedlove od Mačeka. Jančiković je izjavio da bi on želio ići u London da s Krnjevićem i Bićanićem raspravi o svojim financijskim teškoćama.

Štab Force 133 u Kairu, 25. III 1944. (isto), potvrdio je Ambasadi u Kairu svoje gledište da nemaju prigovora dolasku Jančikovića na Srednji (Bliski) istok, ali sekcija te službe u Kairu, vjerojatno, neće raditi u vrijeme njegova dolaska te ne može poduzeti potrebne mjere da ga prihvati.

¹²² Krnjević je ovaj put dostavio spomenutu Jančikovićevu dopisnicu Šuteju, što je, čini se, uzeo kao formalan povod da ponovo piše Cadoganu.

¹²³ FO 371, f. 44329, R 5091, Krnjević Cadoganu, 29. III 1944.

¹²⁴ Isto, 5. IV 1944.

Na spomenutom Krnjevićevom pismu, na koje se Cadogan poziva u odgovoru, stoji: »Not seen by Sir A. Cadogan« i »Not acknowledged« (Cadogan nije vidio i nije potvrđen primitak). Nije jasno je li ta primjedba napisana prije nego je odgovor ipak upućen ili odgovor nije uručen.

¹²⁵ Isto, FO, br. 21, 5. IV 1944.

Broad je ta sugestija iznenadila, neobično mu je bilo da on mora putovati u Bari, ali je na kraju zaključio da će to učiniti u narednih petnaestak dana (FO 536, f. 11/67, bilješka B[roada], 7. IV 1944).

ističu, a ja sam s njima potpuno suglasan, da Jančiković ulazi u kategoriju ljudi s kojima, za sada, mi nemamo pravoga načina kako postupati (we have no proper means of dealing).

Ako on dođe na Srednji istok, s njim bi trebalo postupati kao s izbjeglicom i, kako se čini da je jednako protiv Mihailovića i sadašnje vlade, kao i partizana (potvrda, nedavni dokument o Jančikoviću o čemu je riječ u vašem tjednom pregledu br. 17 parag. 1), on, vjerojatno, ne bi želio da se pridruži bilo partizanskim izbjeglicama u El Shatu bilo četničkim izbjeglicama u Tolumbatu. Ja bih, međutim, savjetovao da ga se pita u koji od ta dva logora bi više volio da bude poslan, objasnivši mu, nakon dolaska ovamo, da će se s njim morati postupati kao s izbjeglicom, tj. da će biti konfiniran u izbjeglički logor bez slobode kretanja izvan logora.

Ako je on voljan da se svrsta u jednu od ovih dviju kategorija, ja ću poduzeti potrebne mjere ovdje s M.E.R.R.A. da bude doveden na Srednji istok sa slijedećom grupom izbjeglica.¹²⁶

Prema informacijama koje su iz Barija dolazile posredstvom jedne druge britanske službe, čini se da se Jančiković pomirio s tim da se njegov put u London neće ostvariti. U informaciji se dalje navodi da je on savjetovao pukovniku Babiću¹²⁷ da uspostavi dodir s generalom Velebitom, a čini se da sam nije ništa učinio da bi došao u dodir s partizanskim rukovodiocima u Bariju. On još uvijek, kaže se u toj informaciji, zadržava svoje uvjerenje da će srce Hrvatske, kao što je Zagorje i ostali kotari sjeverno od Save, i dalje biti lojalni seljačkoj stranici. On, također, vjeruje da će bezobzirnost i cijena partizanskih metoda ratovanja i pretjerana oštrina komunističkih u provođenju njihovih revolucionarnih metoda ići konačno u korist HSS, kad zemlja ponovo bude slobodna da izrazi svoje mišljenje.¹²⁸

Na temelju informacija britanskih službi iz Barija, Ph. Broad, u izvještaju ministru vanjskih poslova Edenu, naveo je ovo: 1) organi sigurnosti u Bariju, na temelju svojih istraživanja, izjavljuju kako su uvjereni da Jančiković ne nosi nikakvu Mačekovu poruku; 2) čini se (it would appear) da je prije napuštanja Jugoslavije bio u bliskom dodiru s Farolfijem i Košutićem, koji su ga uputili u inozemstvo s ciljem da Krnjeviću i Bićaniću prenese ovu poruku: »U vezi sa sadašnjim prilikama u Jugoslaviji nastala je potreba da vođe HSS u inozemstvu pregovaraju s drugim jugoslavenskim strankama, posebno s partizanima«; 3) vodstvo HSS u zemlji, izjavio je Jančiković, veoma je razočarano i nezadovoljno zbog nedostatka bilo kakve konstruktivne i realističke politike svojih predstavnika u inozemstvu (Krnjević, Šutej, Šubašić, Jukić; 4) Jančiković je izjavio da ne želi ništa raditi sa sadašnjom jugoslavenskom vladom, on želi produžiti za London da bi konferirao s Krnjevićem, Bićanićem i Šutejom, a ništa nije rekao o tome da bi želio doći u dodir sa Šubašićem; 5) Jančikovićev bo-

¹²⁶ FO 536, f. 11/67, D. L. Haldame Porter H. Stenbocku, 17. IV 1944, kopija pisma koje je upućeno Stormu u Bari. Haldame je, kao što je pisao Stenbocku, zaključio da se vojne vlasti u južnoj Italiji žele riješiti Jančikovića zbog toga što je potpuno bez novca (Isto).

¹²⁷ Usp. Boban, Iz britanske politike prema HSS.

¹²⁸ FO 371, f. 44367, R 6226, E. Barker (Political Intelligence Department) Roseu (Foreign Office), 20. IV 1944 (usp. bilj. 82). Barkerova navodi da je te informacije dostavio »jedan od naših ljudi« u Bariju. U izvještaju se govori o držanju V. Velebita, V. Dedičera, R. Đermanovića, M. Popovića, M. Feldmana, J. Smodlake.

ravak u Južnoj Italiji pričinjava neprilike britanskim vlastima, jer je bez ikakvih sredstava. Kako se čini da prvotne informacije protiv njega nisu toliko štetne kao što se u početku mislilo, organi sigurnosti nemaju primjedbi na to da Jančiković bude doveden na Srednji (Bliski) istok kao izbjeglica; 6) na osnovi tih informacija Broad smatra da je Jančiković malo politički važan za Britance i misli da bi bilo najbolje prihvatiti sugestiju da bude doveden na Srednji (Bliski) istok, u jedan od izbjegličkih logora. On bi kasnije mogao biti iz logora oslobođen, ako se s tim slože organi sigurnosti i vlasti u Egiptu. On bi tu, vjerojatno, imao podršku I. Jukića.¹²⁹

U skladu s ranijim prijedlogom Foreign Officea, Broad je, na početku svibnja 1944, otputovao u Bari. Tamo je, 13. V 1944, imao duži razgovor s Jančikovićem. O tome je razgovoru izvijestio: 1) na pitanje je li osobno mogao uspostaviti kakvu vezu s Mačekom, Jančiković je odgovorio da je to bilo potpuno nemoguće. Do 9. XI 1941. bilo je mogućnosti da se ima pristup do Mačeka, a nakon toga su uvjeti Mačekova zatvora postali mnogo stroži i sve što se moglo napraviti svodilo se na povremeno krijumčarenje kratkih ceduljica. Maček nije bio u mogućnosti ništa da šalje osim nekoliko usmenih poruka osobne i opće naravi, koje je slao preko liječnika koji ga je posjećivao, uz prisutnost straže. Tako, zaključuje Broad, nema govora o tome da Jančiković nosi ikakvu Mačekovu poruku; 2) veze s Košutićem, Farolfijem i Tomašićem, objasnio je Jančiković, nije održavao osobno, jer su oni živjeli u Zagrebu, gdje njemu nije bilo dopušteno ići, a njegove veze, najvećim dijelom s Tomašićem, održavane su pismenim putem; 3) Jančiković se trudio da ospori partizanske izjave o tome da imaju 300.000 vojnika, tvrdeći da taj broj ne premašuje 120.000. Velik broj ljudstva u partizanskim jedinicama, dodao je on, pristao su HSS, ali je posve sigurno da su oni tu zbog želje da se pridruže borbi protiv neprijatelja, s namjerom da taj pokret napuste čim se rat završi. Jančiković je naglasio da ni jedan odgovorni predstavnik HSS ne treba imati bilo kakve odnose sa sadašnjom jugoslavenskom vladom, jer se ona u cijelosti smatra velikosrpskom. Tomašić je u tom pogledu dao odlučne upute; 4) partizansko neprijateljstvo prema Mačeku, objašnjavao je Jančiković, zasniva se dijelom na saznanju da bi on, da je slobodan, bio opasan politički rival; 5) glavni Jančikovićev izgovor Britancima (main plea), kako je rezimirao Broad, jest u tome da su oni u prošlosti pomagali Mihailovića, a sada Tita. Pitao je nije li sada došlo vrijeme da Britanci također podrže HSS, ali, kako ističe Broad, Jančiković nije ponudio nikakvu sugestiju o tome kakva bi podrška u sadašnjim okolnostima mogla biti odobrena (could in practice be accorded), osim što je izjavio da bi u interesu Britanaca bilo da pomognu stranku da bi još jednom postala aktivna; 6) Broad je na kraju izjavio Jančikoviću da bi bilo moguće urediti da ga se pošalje u logor na Srednjem (Bliskom) istoku. Broad je dobio dojam da je s takvim

¹²⁹ FO 371, f. 44329, Ph. Broad A. Edenu, 30. IV 1944.

Ured za politički rat (P.W.E.) informirao je Broada, 29. IV 1944, da njegovi predstavnici u Bariju povlače svoje prigovore na Jančikovićev put u London i moli da mu se put olakša (FO 536, f. 11/67, 29. IV 1944). Stenbock se zanimao kod P.W.E. jesu li oni na bilo koji način zainteresirani za Jančikovićevu prebacivanje u London, na što je dobio negativan odgovor. Zbog toga, zaključio je Stenbock, Jančiković neće ići dalje od Egipta, ako Foreign Office odobri gledište koje je u tom izvještaju predložio Broad (Isto, Stenbock, Britanska ambasada u Kairu, Broadu, Bari, 5. V 1944).

izgledom Jančiković bio zadovoljan, pa je Broad najzad zaključio da se tako i postupi.¹³⁰ Macmillan se s tim prijedlogom složio kao najboljim rješenjem i sugerirao da Ambasada u Kairu u tom cilju poduzme potrebne mjere.¹³¹ Međutim, odluka o Jančikovićevu putu u Egipat ponovo je odložena. Foreign Office je javljao da kralj Petar namjerava poslati Šubašića u Bari, čim bude imenovan za predsjednika vlade. U skladu s tim, Foreign Office predložio je da do Šubašićeva dolaska Jančiković ostane u Bariju.¹³²

S Jančikovićem je Šubašić razgovarao u Bariju, 12. lipnja 1944, uoči odlaska na Vis, na razgovore s Titom.¹³³ O tom opširnijem razgovoru Šubašić je izvijestio Britance: 1) HSS nema nikakav sporazum s partizanima, ali među njima nema sukoba. Kad se ljudi susretnu oni, naravno, surađuju. Sličan je i odnos između partizana i domobrana; 2) ističući da su kao bliski prijatelji otvoreno razgovarali o sadašnjoj situaciji u Hrvatskoj u pogledu partizanskog pokreta, o HSS, otporu naroda, držanju hrvatskog naroda prema Srbima, o budućnosti Jugoslavije, Šubašić konstatira da su došli do ovih zaključaka: a) sadašnja situacija u Hrvatskoj može se opisati samo kao pakao, i narod misli samo kako bi se toga oslobodio; b) u Hrvatskoj, u stvarnosti, nema razlike između naroda, vodstva naroda, tj. HSS i partizanskog pokreta; c) vodstvo HSS nije moglo ići ni u kakve formalne sporazume s partizanima, jer su bili uvjereni da bi takav sporazum vodio u još nepotrebne njemačke represalije nad civilnim stanovništvom. Oni su vjerovali da bi u tom slučaju, prije svega, Nijemci ubili Mačeka i sve zastupnike HSS; d) vodstvo HSS je u bliskim dodirima s tajnim komitetom u Glavnom štabu domobranstva; e) i vojni i politički faktori u cije-

¹³⁰ FO 371, f. 44329, R 8181, Broad (Bari), 13. V 1944, Haroldu Macmillanu, ministru kod Štaba savezničkih snaga (Allied Force Headquarters), Alžir. Kopije izvještaja dostavljene su Edenu i otpravniku poslova Ambasade u Kairu.

¹³¹ Isto, R 8213, Alžir, br. 144, 18. V 1944, Foreign Officeu. Kopije su upućene Kairu i Bariju. Ponavljajući tu informaciju Broadu, Ambasada u Kairu smatrala je da, kad od Foreign Officea dođe suglasnost, inicijativu za Jančikovićev put u Kairo treba preuzeti Broad (tada u Bariju), pošto je na Jančikoviću da izabere logor u kome će živjeti (FO 536, f. 11/67, Stenbock, 2. VI 1944, Broadu).

¹³² FO 371, f. 44329, R 8213, Foreign Office, br. 1171, 1. VI 1944, Macmillanu, Alžir. O tome su informirani Bari i otpravnik poslova Ambasade u Kairu.

Ideja da se sasluša mišljenje Šubašića nastala je oko sredine svibnja 1944, a predložili su je neki službenici Foreign Officea, kad je razmatran Broadov izvještaj od 30. travnja. Na temelju tih sugestija Stevenson je, 16. V 1944, zapisao: »Ja ću sa Šubašićem razgovarati o tom čovjeku« (kao bilj. 129).

¹³³ Istog dana Šubašić je razgovarao i sa Živkom Topalovićem, opunomoćenikom D. Mihailovića.

Kasnije, kad se Jančiković nalazio u Kairu, Jukić je o razgovoru s njim, 29. IX 1944, zapisao: »Prešli na Šubu [Šubašića]. Rekao mu [Jančiković] u roku od 5 sati sve pred odlazak na Vis. Bio je djelomično i kod razgovora sa Živkom. Šuba mu rekao: imam misiju spasiti Jugoslaviju. Da mi je dobiti Tita na to da on i Draža priznaju kralja Vrhovnim komandantom. Kad se vratio, bio oduševljen.« Ranije, 26. lipnja 1944, Jukić je zabilježio da mu je Markhan izjavio kako je Šubašić oduševljen, a »Jančiković je realniji, jer sad svi k njemu dolaze, a prije su ga svi izbjegavali«. Markhan je Jukiću dalje izjavio: »Rekao sam Jančikoviću da ste Vi bili protiv toga da Hrvat likvidira Srbijanca [tj. da Šubašić preuzme vladu, čiji je zadatak bio da se istisne D. Mihailović], i on je rekao Banu, a Ban je odgovorio da je molio Grola [šefa Demokratske stranke] pola dana da se primi on toga i nije htio. Nije to dobro za srpsko-hrvatske odnose. Ja [Jukić]: a hoće li glavni faktori Jugoslaviju. On [Markhan] slegnuo ramenima.«

losti su pripravnici stupiti u akciju pod uvjetom da im saveznici pomognu; f) sve je pripravno, ali moraju biti sigurni da, kad se narod jednom pokrene, neće biti prepušteni njemačkom barbarstvu.¹³⁴

Iz informacije Foreign Officea vidi se da je Šubašić zatražio da se Jančikoviću omogući put u V. Britaniju, radi preuzimanja »službenog posla«. Foreign Office se s tim složio i u tom smislu dao upute.¹³⁵ Uskoro je iz Barija stigla informacija da je sve uređeno za skori Jančikovićev put u Englesku.¹³⁶ Petog srpnja 1944, on je avionom otputovao u London.¹³⁷ Tako je za Britance završio slučaj Jančiković. Na početku rujna 1944, Šubašićeva vlada imenovala je Jančikovića za guvernera Narodne banke.

PRILOG

U prilogu donosimo Memorandum o Hrvatskoj seljačkoj stranci, koji je izrađen u Kairu, u Middle East Intelligence Centre (Obavještajnom centru na Srednjem istoku), u siječnju 1944. Autor Memoranduma je St. Clissold.¹ Memorandum pokazuje kakve informacije i ocjene su tada kružile u britanskim službama, koje su se, na razne načine, bavile Jugoslavijom.² Mjestimično se neposredno odnosi na ulogu Jančikovića i njegovu misiju u inozemstvu.³ Tako Memorandum upotpun-

¹³⁴ FO 371, f. 44258, R 9407, br. 147, Broad (Bari), 13. VI 1944, Foreign Officeu, R 9899, 23. VI 1944, s kopijom Šubašićeva izvještaja.

Ovaj izvještaj, kao i dio koji se odnosi na razgovor s Topalovićem, bio je podnesen kao memorandum ministra vanjskih poslova Edena Obrambenom komitetu Ratnog kabineta (War Cabinet Defence Committee. – Public Record Office, Cab 66/52, WP (44) 361, 5. VII 1944).

Svoje poglede na situaciju i mjere koje bi trebalo poduzeti Jančiković je povezao s misijom pukovnika Babića (usp. *Boban*, Iz Britanske politike prema HSS).

Josip Smodlaka, koji se u to vrijeme nalazio u Italiji, zapisao je, da se 30. travnja 1943. susreo sa Stojanom Pribičevićem, američkim novinarom, koji je narednog dana imao putovati u Jugoslaviju. O svom razgovoru s Pribičevićem Smodlaka je, uz ostalo, zapisao: »Stojan se sastao u Bariju s mačkovskim poslanikom Tomom Jančikovićem, i ovaj ga je zamolio da odnese Mačeku njegovu poruku da je krajnje vrijeme da Maček prijeđe na stranu partizana« (J. Smodlaka, Partizanski dnevnik, Beograd 1972, 104–105).

¹³⁵ FO 371, f. 44258, R 9899, Foreign Office, 29. VI 1944, majoru W. T. Caulfieldu. Foreign Office je upozorio da treba poduzeti mjere da Jančiković nakon dolaska u Englesku ne bi bio zatvoren ili ometan. Broad (iz Barija) obratio se Alžiru i Kairu u vezi s Jančikovićevim putom (Isto, 29. VI 1944). Tih dana Orme Sargent iz Foreign Officea, zanimao se kako je Jančiković napustio Jugoslaviju (Isto, f. 44329, R 10080, Foreign Office, 27. VI 1944, majoru E.C. Lastu).

¹³⁶ FO 371, f. 44329, R 10395, br. 248, Bari, Foreign Officeu i Kairu, 1. VII 1944.

¹³⁷ Isto, br. 266, Bari, Foreign Officeu i Kairu, 5. VII 1944.

Na putu se zagubila Jančikovićeva prtljaga, koja mu je nakon pregleda uručena (Isto, R 11630, obavijest upućena Reedu, Foreign Office, 24. VII 1944; Reed, 27. VII 1944, D. Protiću, Jugoslavenska ambasada).

¹ Usp. St. Clissold, Britain, Croatia and the Croat Peasant Party 1939–1945, bilj. 89, rukopis.

² Memorandum je bio dostavljen na gotovo tridesetak adresa raznih britanskih službi.

³ Usp. bilj. 102. rada o Jančikovićevoj misiji.

njuje podatke o Jančkovićevoj misiji, te o britanskim pogledima na stanje u Hrvatskoj seljačkoj stranci i njenu ulogu u to vrijeme.⁴

HRVATSKA SELJAČKA STRANKA (HSS) I PARTIZANI

1. Kada je Osovina napala Jugoslaviju u travnju 1941, najsnažnija politička grupacija u zemlji bila je, bez sumnje Hrvatska seljaka stranka (HSS), predstavljajući, tvrdilo se, oko devet desetina hrvatskog naroda. Ipak, za nekoliko dana Hrvatska se pojavila kao »nezavisna« država, pod nadzorom nove stranke ustaških terorista Ante Pavelića. Stranački aparat (HSS) raspao se i vođe zašutjeli. U tijeku slijedeće dvije i po godine, drugi pokret, narodnooslobodilački, ili, kako se općenito spominje, partizanski pokret, uzdigao se kao moćna vojna i politička snaga. Iako je nastao u Srbiji, područje preko kojega je uspostavio svoj nadzor sada leži, uglavnom, unutar područja Pavelićeve hrvatske države. Poznato je da partizanski pokret uključuje skupinu bivših članova (HSS), koji su svoj stranački program prilagodili potrebama partizanske borbe s kojom su se poistovjetili. Ali stari vođe HSS još su izvan partizanskog pokreta i njihov stav je kolebljiv. Istina, nije ih mnogo aktivno surađivalo s Pavelićem, ali se čini da vođe u cjelini nisu mnogo pridonijeli savezničkoj stvari. Razlog njihova nestanka s političke scene i njihova neuspjeha da vođe bilo kakav pokret otpora, stupanj potpore kojom još raspolažu, opseg do kojeg je stranački aparat još sačuvan, mogućnost njihove eventualne intervencije u aktivnoj vojnoj i političkoj ulozi na strani Saveznika i njihovi izgledi da povrate vlast poslije rata — sve su to jako važna pitanja za svako procjenjivanje političke situacije u Jugoslaviji.

Počeci i obilježja HSS

2. HSS su osnovali na početku ovog stoljeća dva brata seljačkog podrijetla, Ante Radić, filozof, ideolog i pokretač pokreta; i njegov brat Stjepan, dopunjujući ga organizatorskom sposobnošću i dinamičkom privlačnošću izvanrednog govornika i dominantne ličnosti. Cilj pokreta, koji nije bio samo politička stranka već isto tako i obrazovna i ekonomska snaga, bio je da probudi seljaštvo da bi postalo politički i društveno svjesno, da organizira seljake u disciplinirani savez i tako radikalno izmijeni političku strukturu i praksu države, kako bi osigurao da njezina politika bude usmjerena prvenstveno u skladu s njezinim interesima i da je stvaraju predstavnici koje sami izaberu.

Ovaj program zahtijevao je dvostruku revoluciju; narodnu, jer je Hrvatska tada bila podložna Mađarskoj; i društvenu, jer je vlast bila u rukama buržoazije, koja nije imala ni najmanjih simpatija za potrebe i težnje seljaštva.

3. Tek nakon stvaranja Jugoslavije, Seljačka stranka se pojavila kao ozbiljan politički faktor. Kako je nova država bila zamišljena na izričito centrali-

⁴ Ovaj prijevod sačinjen je prema primjerku Memoranduma koji se nalazi u FO 560, f. 10, 11/19/44. (Prevela s engleskog Višnja Švab.)

stičkim načelima, narodne mase su se žestoko počele protiviti onome što su smatrale da je hegemonistička velikosrpska politika Beograda. Stranka je zbog toga nastojala usredotočiti svoje snage više na nacionalnu nego na društvenu stranu svoga programa. Time je privukla u svoje redove znatan broj konzervativnih, pa čak i reakcionarnih, krugova koji su ga rado prihvatili kao vrijedno oružje protiv prevlasti Beograda. Ovaj konzervativan element ostao je u osnovi protivan stranačkoj politici društvene revolucije i uspio da je održi dobro u pozadini. Posljedica je toga bila da je Stranka odavala impresivan, ali ponešto pogrešan, izgled silnoga nacionalnog jedinstva i okupila u svom vodstvu pojedince kojima su, osjećajem i odgojem, bile strane osnovne društvene i ekonomske težnje seljaštva koje su imali predstavljati.

4. To je razvoj koji objašnjava iznenadni raspad Stranke, nakon napada Osovine 1941. Strašilo srpske prevlasti, koje je obuzimalo umove i odlučivalo politiku vođa HSS, iznenada je zamijenjeno oružanom snagom Njemačke. Buržoaski oportunisti, ljudi poput Janka Tortića i dra Dragutina Totha, našli su probitačnijim da napuste HSS i priklone se Pavelićevu režimu. Pokazalo se da su drugi, Berković iz Splita na primjer, tajno radili za ustaše cijelo vrijeme dok su bili članovi HSS. Nekoliko njih, naročito dr J. Krnjević, dr Šubašić i dr R. Bičanić, pobjegli su u inozemstvo s jugoslavenskom vladom. Većina vođa Stranke, međutim, ostala je u zemlji, neki od njih prošli su kratkotrajno zatočenje i zatim bili pušteni da žive mirno u svojim domovima.

Uloga dra Vladka Mačeka

5. Odlučan utjecaj na politiku HSS imala je ličnost njezina predsjednika, dra Vladka Mačeka. Maček je imao malo kvaliteta svog prethodnika Stjepana Radića. Dok je Radić bio nagao, Maček se pokazao opreznim; dok je Radić davao oduška svojim velikim stvaralačkim talentima, Maček se odlikovao tvrdoglavom ustrajnošću u opiranju. Ali nema sumnje da Maček ni u kom slučaju nije bio hrvatski separatist. On je bio zapravo iskreni Jugoslaven. Sklopio je poznati sporazum sa Srbima uoči izbijanja rata 1939; i, nakon njemu svojstvenog oklijevanja, dok se nije uvjerio da će položaj Hrvata zajamčen im sporazumom biti i nadalje priznat, pridružio se vladi generala Simovića poslije puča od 27. ožujka 1941. Nakon napada Osovine, imenovao je dra Krnjevića svojim opunomoćenim poslanikom u vladi u izbjeglištvu, ali je izabrao da ostane u zemlji »da dijeli patnje svoga naroda«. Ova mistična crta svojevoljnog prihvaćanja patnje, združena s pacifističkom odvratnošću prema upotrebi sile, izrazita je crta Mačekova karaktera i mirotvornog učenja Ante Radića. To, također, pomaže da objasni pasivnost vođa HSS pod Pavelićevim režimom i njihov neuspjeh da se stave na čelo pokreta oružanog otpora.

6. Pokazalo se da je dr Maček, nakon napada na Jugoslaviju, igrao sasvim pasivnu ulogu. Nekoliko dana nakon što je započeo njemački napad, radio-poruka, koja je ukazivala na to da potječe od njega, upućena je Seljačkoj i Građanskoj zaštiti, potičući ih da surađuju s ustašama. Postoji dobar razlog da se ova vijest smatra lažnom.⁵ Zna se da je dr Maček odbio ponude, koje su mu u nekoliko prilika davali Talijani i Nijemci, da uspostavi neki oblik vlade

⁵ Riječ je o Mačekovoj izjavi, 10. travnja 1941, koja je autentična (usp. *Lj. Boban, Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928/1941, Zagreb 1974, II, 400 i d.*).

pod njihovom zaštitom. Govori se da je proveo nekih šest mjeseci u ozloglašanom koncentracionom logoru u Jasenovcu, a zatim živio, pod raznim stupnjevima nadzora, bilo na svom imanju u Kupincu ili u svojoj kući u Zagrebu. Svakako mu služi na čast da je odbio sve pokušaje prilaženja Osovini. S druge strane, ne čini se da je upotrijebio svoj veliki ugled da pokrene narod na aktivan otpor niti da je učinio bilo kakav pokušaj da ponudi djelotvornu suradnju sa Saveznicima. Njegova pasivnost sigurno je umanjila njegov ugled u zemlji, ali da je to još uvijek faktor s kojim treba da računaju čak i partizanski vođe također je jasno.

Ostali vođe HSS

7. Nijedan od ostalih vođa HSS nije nikada uživao ugled koji bi se iole približavao ugledu dra Mačeka. Zamjenik predsjednika Stranke, ing. A. Košutić, zet Stjepana Radića, čini se da po temperamentu i sklonostima pripada desnom krilu Stranke i dijeli strah srednje klase od svakog pokreta koji bi podsjećao na komunizam. O njemu se politički ništa nije čulo od travnja 1941. Drugi vođe desnog krila, kao što su Reberski i Pernar, bili su od ustaša uhapšeni i zatvoreni neko vrijeme, ali su kasnije pušteni i sada žive mirno u Zagrebu. Dr Juraj Krnjević, glavni tajnik Stranke, pobjegao je iz Jugoslavije s izbjeglom vladom 1941. Svojim uključivanjem u istu vladu u kojoj je bio Draža Mihailović, svojim propuštanjem da vodi hrvatski narod, osim nekoliko usamljenih poziva na otpor preko londonskog radija, i svojom obuzetosti državopravnim gledištem i apstraktnim teorijama o »stoljećima staroj Državi Hrvatskoj«, proigrao je simpatije praktičnog i revolucionarnog naroda i morao je sasvim izgubiti njegovo povjerenje. Njegov kolega, dr I. Šubašić, ban ili guverner Hrvatske, također je pobjegao iz zemlje i otada je aktivan u Americi. On se pokazao življim za stvarnost situacije i izjasnio se u korist partizanskog pokreta.

8. Od članova HSS koji su se poistovjetili otvoreno s Pavelićevim režimom, za nijednoga, možda s izuzetkom dra Dragutina Totha, ne može se reći da je pripadao užem vodstvu Stranke. Toth, koji je bio jedan od osnivača ekonomske organizacije HSS Gospodarske sloge, držao je položaj ministra industrije i trgovine u Pavelićevoj vladi, a kasnije je bio poslanik u Slovačkoj, direktor Hrvatske narodne banke i, konačno, ministar državne riznice. Još jedna ranije istaknuta ličnost HSS, za koju se sada govori da je aktivna u interesima Osovine, jest Đuka Kemfelja, u svoje vrijeme vođa Seljačke zaštite, koji sada pokušava da podigne seljačku stražu da se bori protiv partizana.

9. Budući da su desno krilo i centar vođa HSS bili pasivni ili povezani u različitim stupnjevima s Pavelićem, u jednom se trenutku činilo mogućim da bi vodstvo Stranci moglo dati lijevo krilo, kojeg su duhovni pokretači bili Ljudevit Tomašić, Jasinski, Tomo Jančiković i Rudolf Bičanić. Bičanić, jedan od najostroumnijih i najposobnijih ljudi u Stranci, napustio je Jugoslaviju 1941. i prema tome nije mogao da utječe na događaje u zemlji. On se postepeno udaljavao od svog šefa, dra Krnjevića, u svojoj simpatiji za partizanski pokret i sada je jedan od predsjednika novog Jugoslavenskog komiteta u Engleskoj, osnovanog u opoziciji prema izbjegličkoj vladi s programom pune podrške partizanima. Jasinskog, Bičanićevog kolegu u Gospodarskoj slozi, uhapsili su

ustaše, zatim pustili i čini se da je politički neaktivan.⁶ Tomašić je bio imenovan u Pavelićev sabor, ali se povukao »zbog lošeg zdravlja i poodmaklih godina«. Jednom se govorilo da je otišao u šume i postao vođa gerile, ali je kasnije utvrđeno da nije nikada, zapravo, napuštao Zagreb. Jančiković, bivši odvjetnik i narodni poslanik, stekao je svojim opetovanim obranama komunista, kojima se sudilo zbog protudržavne aktivnosti, reputaciju da je izrazito lijevo orijentiran. Znatno je zanimanje zato izazvala vijest da je pobjegao u Bari, u listopadu 1943, kao izaslanik dra Mačeka i vjerojatno, zbog svoje ranije reputacije pripadnika lijevog krila, kao istaknuti i objektivni promatrač s jakim simpatijama za partizanski pokret.

10. Jančiković je u intervjuu dao ovakav izvještaj o svojim aktivnostima i o tome što je smatrao politikom svoje stranke. Prva potreba vođa HSS, tvrdio je, bila je da se sačuvaju, a time i stranački aparat, od opasnosti koja im je prijetila od Pavelićevog režima. Zato su osuđivali svako poticanje seljaštva na pobunu, što su činili partizani još 1941, jer bi takav smjer uključivao veliko krvoproliće. Održati Stranku živom bilo je najbitnije. U tu svrhu, svaki vođa HSS imao je vlastitu ulogu. Neki su imali ostati pasivni na zauzetom području, drugi se priključiti partizanima, treći opet pridružiti Saveznicima. Općenito, smatralo se najpametnijim prepustiti oružani otpor partizanima, koji su bili najspособniji za to. On sam izdavao je ilegalni list HSS 1942—1943. i povukao se, uglavnom, u Hrvatsko primorje.

11. Takav izvještaj o politici HSS čini se da je u skladu s njenom tradicionalnom taktikom pasivnosti, »čekaj i vidi«, i samoočuvanjem i zadržavanjem položaja u svim redovima. Poznato je, međutim, da su za Jančikovića izvještavali raniji i nezavisni izvori kako je donekle surađivao s Talijanima, i da je slobodno putovao Dalmacijom s njihovim odobrenjem. Takav stav, zapravo u osnovi se ne razlikuje od stava četnika u Dalmaciji, osim što suradnja nije išla tako daleko da bi pokušao dati oružanu pomoć. U svakom slučaju, jasno je da je ne samo lijevo krilo i centar HSS, već također i desno krilo, od kojeg bi se moglo očekivati da će zauzeti djelotvorniji smjer, propustilo da surađuje, a još manje da vodi sa snagama otpora u zemlji i na taj način potpomogne interese Saveznika.

Odnosi s domobranima i navodnim grupama otpora

12. U tijeku posljednje dvije godine nerijetko se izjavljivalo

- a) da je HSS stvorila vlastite čete otpora i gerile, i
- b) bila u vezi s drugim takozvanim grupama otpora, kao što su četnici Miha-
ilovića ili Slovenska zveza, ili
- c) da je prodirala u hrvatsku vojsku ili među domobrane s namjerom da ih u danom trenutku predobije na savezničku stranu.

U svjetlu našeg trenutnog saznanja a) može se odbaciti kao jako neistinito, b) može se prihvatiti kao vjerojatno ali pod uvjetom da su navodne »grupe otpora« djelovale više u interesu Osovine nego Saveznika, a c) može se smatrati mogućim, iako nije vjerojatno, da bi pružilo bilo kakve odlučne koristi Saveznicima.

⁶ Nakon izlaska iz zatvora N. Jasinski je otišao u Budimpeštu.

13. a) Točno je da su znatni dijelovi hrvatskog seljaštva, uglavnom dugujući zahvalnost HSS, bili od početka protiv Pavelićeva režima, a neki od njih uzeli su oružje da bi se suprotstavili. Ove gerilske čete bile su poznate kao Zeleni kadar.⁷ Za razne vođe Seljačke stranke, naročito Tomašića, govorilo se da su na njihovu čelu, dok se za druge, Pernara, Rebarskog itd. tvrdilo da organiziraju tajni pokret otpora u cjelini. Sada se vidi da su ovi izvještaji bez osnove, i da »vođe« o kojima je riječ žive sigurno kod kuće. Seljačkog otpora je sigurno bilo, ali on je čvrsto usklađen unutar narodnooslobođilačkog pokreta pod partizanskim vodstvom. Nema nikakva znaka da HSS ima, ili je imala, bilo kakvu organizaciju oružanog otpora pod svojim nadzorom.

b) Potvrđeno je s nekoliko strana da je general Mihailović želio da sklopi sporazum s HSS, imajući u vidu suprotstavljanje Osovini. Pukovnik Žujević, Mihailovićev predstavnik u Dalmaciji, tvrdio je kako je upućen »da se sporazumi s Mačekovim predstavnikom i zatraži od njega da sam Maček, ili onaj koga on predloži, stupi u vezu s Mihailovićem«. Žujević nije postigao službenu suradnju HSS, ali je potonja, tvrdi on, »podržala me ipak u svakom pogledu«. Slično se tako izvještavalo na početku 1943. da je uspostavljen kontakt Slovenske zveze i vođa Hrvatske seljačke stranke. Iako su se nazivali »nacionalistima« i »Jugoslovenima«, poznato je da su dalmatinski četnici puk. Žujevića bili u službi Talijana; Zveza, mada prividno tvrdeći da je patriotski komitet, bila je isto tako kolaboracionist. Ma kakvu vezu da je HSS imala s ovim tijelima, jedva se može smatrati da je to bio otpor Osovini.

c) Domobrani su hrvatska unovačena vojska. Zna se da je njihova lojalnost Paveliću bila vrlo nesigurna i dezertiranja iz njihovih redova bila su česta. Izvještavalo se da je HSS pokušavala da se uvlači i stavi na čelo probritanske oficire. Vjerovalo se da je general Prpić, šef hrvatskog generalštaba, bio sredstvo kojim je ovu politiku trebalo provesti. U kolovozu 1943. izvršen je atentat na njega, a optuženi su ustaše, koji su počeli sumnjati u generalove namjere. Ostaje činjenica, međutim, da su domobrani bili pripojeni općem, mada manjem, dijelu sila Osovine u njihovoj borbi protiv partizana. Istina je da se dezertiranja događaju u znatnom broju, ali u partizanske redove i vjerojatno iz simpatija s partizanskom stvari. Čini se da ima malo razloga da se ovo slabljenje neprijateljskih oružanih snaga pripíše uspjehu bilo kakvog plana HSS o infiltriranju i dezertiranju.

Objava politike

14. Pokušaj da se procijeni politika HSS proučavanjem nekih političkih uputa ili deklaracija, koje je izdavala tajno u tijeku posljednjih dvije i po godine, otežan je utvrđivanjem jesu li autentične. Takve spise može lako krivotvoriti svaka stranka koja jedva čeka da diskreditira HSS i njezinu politiku.

Prema švedskom izvještaju, HSS je nedavno izdala tajni list, *Pravicu*, koji obznajuje slijedeće glavne točke kao program Stranke:

- a) uspostavljanje slobodne i demokratske Hrvatske,
- b) jednakost prava za sve narodnosti u Hrvatskoj,

⁷ Takve formacije, kao nosioci aktivnog oružanog otpora protiv okupatora, nisu postojale (usp. *Lj. Boban*, Britanija, Hrvatska i Hrvatska seljačka stranka 1939–1941, *Časopis za suvremenu povijest*, III/1978, 9–10).

- c) priznavanje hrvatskog suvereniteta,
- d) nastavljanje agrarne reforme,
- e) uspostavljanje općega narodnog osiguranja.

Takav bi se program, zapravo, slagao s tradicionalnom politikom Stranke s naglaskom na konstitucionalnom suverenitetu Hrvatske, demokraciji i reformi, bez bilo kakvog upućivanja na preduvjet za takve mjere — izbacivanje njemačkog osvajača.

15. U proljeće 1943. partizani su objavili da je HSS izdala tajnu uputu svojim stranačkim vođama, čija je kopija pala njima u ruke. Uputa, prema partizanskim izvorima, bila je pokušaj da se opravda pasivnost vođa HSS kao vješt pokušaj da se sačuva život nacije. Saveznici, dokazivalo se, morali su dobiti rat i ustaški režim bi bio zbačen. Kakva bi tada imalo smisla pokušati otpor Osovini prerano? Partizani se sada mogu boriti, ako su to željeli, ali HSS, koja je imala svoju Seljačku zaštitu, koja se reorganizirala u Hrvatskom zagorju, i veze unutar domobrana, trebalo je da sačuva svoje snage za »održavanje reda«. U međuvremenu, Stranka je imala da razvije veze u svim mogućim smjerovima. »Ako čujete da su neki članovi stranačkog vodstva otpali i pridružili se vladi, nemojte biti iznenađeni, jer svatko ima svoj cilj«, uputa se nastavljala. Na isti način, moraju se uspostaviti dobri odnosi s partizanima. »Steknite njihovo povjerenje svojim djelima. Prepustite njima svu inicijativu i oni će vas ostaviti na miru. Ako ne, dajte im novac ili sve što zatraže. Recite partizanima da se nećemo boriti jer nismo u stanju.«

Vjerodostojnost ovih uputa još nije potvrđena, ali je jasna da politika koju one zastupaju usko odgovara onoj koju iznose Jančiković i drugi izvori.

Grupa HSS s partizanima

16. Vrlo različita od objavljene politike HSS bila je akcija druge skupine prijašnjih stranačkih vođa, koji su, za vrijeme 1942. i 1943. odlučili da se potpuno poistovjete s partizanima, ali i da sačuvaju individualnost HSS unutar pokreta. Najistaknutiji u ovoj skupini bili su Filip Lakuš, jedan od prvobitnih osnivača Stranke, i Božidar Magovac, koji je bio izdavač stranačkog organa *Dom* i sabranih djela Ante Radića. Nijedan nije nedavno činio dio užeg vodstva Stranke. Lakuš je sada star čovjek s više od 70 godina, a Magovac je učinio sebe nepopularnim zbog svojih ekstremističkih pogleda. HSS je posljednjih godina zapravo skretala sve više i više nadesno, a Magovčeva grupa je tvrdila, s određenim razlogom, da su se oni, poistovjećujući se s partizanima, samo vratili prvobitnom revolucionarnom programu Seljačkog pokreta i socijalnim idejama Ante Radića. Desno orijentirani vođe HSS mogli su se, prema tome, ožigosati kao izdajice prvobitnih namjera osnivača Stranke, a partizani predstaviti se kao pravi nasljednici njihovih tradicija.

17. Ljeti 1943. čvrsto stanovište grupi HSS unutar partizanskog pokreta dano je ponovnim izdavanjem stranačkog organa, pod nazivom *Slobodni dom*, od njegovog ranijeg izdavača Magovca. Pokret je imao znatnog uspjeha. U rujnu je u Bugojnu, na oslobođenom području, održan sastanak HSS, kojem je prisustvovalo 1500 osoba, i 40 lokalnih tajnika HSS odlučilo je da se pridruži partizanima. Idućeg mjeseca je obaviješteno da su predstavnici HSS u mnogim dijelovima Slavonije, i u slobodnim i u okupiranim, potpisali u ime svojih

okruza partizansku izjavu o ciljevima. U Dalmaciji i u Hrvatskom primorju, također, mnogi vođe HSS, neki od njih izuzetnih sposobnosti, kao što je Ante Vrkljan, pridružili su se partizanima nakon pada Italije. Dr Jančiković tvrdi da su to učinili prema uputama vođa HSS, Košutića, Tomašića i dr. u Zagrebu.

Stav ovih partizanskih članova HSS prema vodstvu njihove stare stranke je od izvjesne važnosti. Iako općenito osuđujući reakcionarnu i kolaboracionističku kliku u Zagrebu, oni još govore s poštovanjem o dru Mačeku i prikazuju ga kao bespomoćnu žrtvu nasilja Osovine.

Partizanska kritika Mačeka i ostalih vođa HSS

18. Drugdje u partizanskim redovima, međutim, Maček je sada predmet opće kritike i svrstan zajedno s Pavelićem, Nedićem i Mihailovićem kao izdajnik svoga naroda. Slijedeći izvod iz vijesti Slobodne Jugoslavije od 21. kolovoza 1943. tipičan je za optužbe uperene protiv njega.

»Maček stupa dalje u ustaško blato i ustaške intrige i planove. Ni jednom riječju nije osudio one koji šalju hrvatske vojnike protiv Rusije i protiv njihove vlastite braće, partizana. Maček nije isključio iz HSS brojne petokolonaše i izdajnike koji su žurno prignuli glave poglavniku i predstavnicima njemačkih i talijanskih okupacijskih snaga. Naprotiv, danas on pokušava da ih opravda pred narodom. Maček nije imao hrabrosti da javno optuži gangsterski terorizam ustaša i ostalih ugnjetavača. Nije ustao da brani srpsko stanovništvo u Hrvatskoj, već je radije i dalje mudro šutio. Ali kad je došlo do pitanja kompromitiranja narodne borbe za slobodu, otvorio je usta . . . On surađuje s ustašama u borbi protiv partizana i pomaže Đuki Kemfelji da organizira terorističke čete.«

19. Kritika Mačeka ide još mnogo dublje. Iako je u razdoblju dužem od dvadeset godina HSS dobivala mandat od hrvatskog naroda da riješi probleme njegova položaja unutar jugoslavenske države i njegove odnose sa Srbima, ona se pokazala potpuno nesposobnom da to učini. Tako je navukla na sebe ne mali dio odgovornosti za slom 1941. i sadašnje patnje naroda Jugoslavije. Ovo je službeno formulirao protiv HSS maršal Tito u članku o nacionalnom pitanju u Jugoslaviji u *Proleteru*, u prosincu 1942:

»Na prvom mjestu«, piše Tito, »ljudi koji su vodili HSS bili su ljudi koji su rješenje hrvatskog pitanja promatrali sa stajališta raspodjele moći i interesnih područja između sebe i vlastodržaca u Srbiji. Drugo, ovi hrvatski vođe usmjerili su borbu hrvatskog naroda u borbu protiv cijelog srpskog naroda a ne samo protiv velikosrpskih hegemonista. Oni su pokazivali istu mržnju za Srbe kao što su hegemonisti pokazivali protiv hrvatskog naroda. Treće, HSS je ignorirala nacionalna pitanja drugih naroda kao što su Slovenci, Makedonci itd. Tako je hrvatski narod bio ostavljen odvojen ne samo od Srba, već od svih ostalih naroda Jugoslavije, koji su sasvim ispravno vidjeli iste šovinističke sklonosti u njegovoj politici kao i u onoj Srba. Konačno, vlastodršci Srbije i vlastodršci Hrvatske mislili su da će, složivši se da podijele moć između sebe, moći da skinu nacionalno pitanje s dnevnog reda.«

Prema službenom partizanskom stajalištu, Maček i stari vođe HSS su, prema tome, dvostruko diskreditirani neuspjehom njihove politike prije 1941. i njihovim kasnijim mirenjem s okupacijom Osovine.

Zaključak

20. Odnos između HSS i partizanskog pokreta može se prema tome ukratko sažeti kako slijedi.

Do 1941, Seljačka stranka, koja je bila osnovana i sa socijalnim i nacionalnim programom, težila je da naglasi potonji na račun prvoga. Time je narasla do impresivne ali neprirodne veličine, i mnogi od njezinih vođa nisu u osnovi imali simpatija za njezin pravi seljački karakter. Nakon raspada jugoslavenske države, Stranka je zato naginjala da se podijeli u svoje sastavne elemente, s time da reaktionari i oportunisti pređu Paveliću; centar, srednja klasa i oprezni elementi, da ostanu pasivni; nasljednici prvobitno radikalnog i revolucionarnog žara Stranke da se poistovjete s partizanima. Od travnja 1941. HSS nije pokazivala nikakav znak djelotvorne političke aktivnosti, niti je razvila bilo kakav vlastiti djelotvoran pokret otpora. »Napredni krugovi« unutar Stranke (Jančiković i njegova grupa) nisu učinili ništa što bi ukazivalo na to da bi oni mogli činiti jezgru za neku grupu otpora, koja bi mogla dobiti podršku Saveznika, kao alternativu pomoći partizanima. Partizani, sa svoje strane, privlače u svoje redove sve veći broj pripadnika HSS. Ova skupina čuva svoj identitet i izdaje svoj vlastiti stranački organ unutar partizanskog pokreta. Iako se još čini da je Maček zadržao donekle ugled među dijelom HSS-a unutar partizanskog pokreta, njega i cijelo vodstvo HSS oštro osuđuju partizanski vođe, koji se time, vjerojatno, nadaju da će oslabiti utjecaj, koji Maček još zadržava nad seljaštvom i privući potonje potpunije u otvorenu aktivnost protiv Osovine. U svakom slučaju, može se sa sigurnošću reći da su dani političkog uspona Seljačke stranke, kao prevladavajuće političke sile u Hrvatskoj, prošli i malo je vjerojatno da će se vratiti. Partizanski pokret, njegov ugled povećan vojnim uspjesima i njegovi redovi ojačani uključivanjem aktivnih elemenata HSS, već je otišao daleko u zadobivanju pune vjernosti hrvatskog naroda.

21. U dodatku »A« je popis istaknutih vođa HSS sada s partizanima.

U dodatku »B« je kopija deklaracije članova HSS iz Hrvatskog primorja.

U dodatku »C« je izvod iz pisma objavljenog u *Slobodnom domu*, 19. rujna 1943, koje pokazuje stav seljaka prema partizanima i politici HSS.⁸

28. *siječnja 1944.*

⁸ Ovi se dodaci ne donose u prilogu.